

2. fejezet

Differenciálódó román nemzetiségpolitika (1953–1955)

2.1. Kényszerpályán: az autonómia kezdetei

A hivatalos beszámolókhöz és a magyar lakosság eredeti elvárásaihoz képest a MAT első hónapjai nehezen teltek. Az 1952. július 18-án bejelentett új tartomány területe és nemzetiségi összetétele csak részben felelt meg az 1951-es „minimális” szovjet javaslatnak, amely nyolc *abszolút magyar többségű* rajont fogott volna össze Marosvásárhely központtal. A MAT-ból kimaradt az 55 százalékban magyarul lakta Rákos rajon, amit két felső Maros-völgyi román többségű rajon „helyettesített”: Szászrégen és Maroshévíz (Toplica). Az autonóm tartomány a romániai magyar lakoságnak kb. egyharmadát fogta össze. Több mint egymillióan Erdély más tartományaiban éltek: közel félmillióan a Partiumban (Nagyvárad tartományban 28,4%, a nagybányaiban 27,8% volt a magyarok aránya); több mint kétszázezren az egymillió Kolozs tartományban; viszonylag nagy számban éltek Temesvár (kb. 150 ezer fő), Sztálin (Brassó) és a Zsil-völgyi Hunyad tartományokban is: mindkét területen kb. 100–100 ezer magyart tartottak számon.¹ Figyelembe véve a szovjet nemzetiségi politikát, ahol az autonómia feltételei a közös nyelv, kultúra, szokások és a kompakt terület, a Székelyföldön kialakított autonómiának nem volt azonban alternatívája. A MAT-on kívül ugyanis csak két rajonban éltek többségben a magyarok: a székelyhídiiben (74%) és a nagykarolyiban (61,6%).

1 *Recensămîntul populației din 21 februarie 1956*. Vol. 2. *Structura demografică a populației*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1960. XXXIV-XXXV.

A MAT döntően rurális jellegű térség volt: 1956-ban a magyar lakosság 77 százaléka falun élt, miközben ez az arány a gazdaságilag fejlettebb tartományokban ekkorra 50 százalék alá esett. Ugyanakkor a demográfiai és gazdasági érvek mellett biztonságpolitikai megfontolások is közrejátszottak abban, hogy ne a határ menti Partiumban, hanem Székelyföldön jöjjön létre az autonóm tartomány. A MAT létrehozása elsősorban nem az érintett lakosság érdekeit, hanem döntően a politikai integrációt szolgálta, ugyanakkor nem jelentett veszélyt Románia politikai területi egységére nézve.

Mindez már az első hetekben nyilvánvalóvá vált. Miközben országszerte népgyűléseken vitatták meg a MAT jelentőségét, felhatalmazás és elméleti felkészültség hiányában az új vezetők tevékenysége a mindennapi rutinfeladatok ellátásában merült ki. 1952. augusztus és szeptember folyamán az RMP Marosvásárhelyen ülésező Bürója (a tartományi szintű Politikai Bizottság) leginkább a beszolgáltatásokról és a húsellátásban mutatkozó nehézségekről értekezett.

Szeptember 22-én a nyári beszolgáltatási tervet nem teljesítő apparátust a tartományi pártbizottság „erélyes” fellépésre buzdította. Csupor első titkár szavaival: „le kell törni a kulákok ellenállását, akik a dolgozó parasztokat is próbálták befolyásolni”.²

1952 őszén a MAT falvaiba irányított aktivisták és adóbeszedők messzemenően teljesítették a rájuk szabott feladatot. Volt, aki az éjszaka kellős közepén hívatta be a szegény- és középparasztokat, hasra fektette őket a helyi néptanács padlóján, majd arra szólította fel, hogy szolgáltatassák be a termést; egy másik adószedő a téli hónapokra félretett 17 kilogramm krumplit kobozta el egy 9 fős cigány családtól. Néhány hónappal később azzal érveltek a kivizsgáló bizottság előtt, hogy ez a fajta fellépés „az egyetlen hatékony módszer”.³ Noha később bizonyos eseteket etnikai ügygé nyilvání-

2 ANDJM, fond 1134, dosar 43/1952, 305. f.

3 Az RMP KV-hez küldött tájékoztató. Marosvásárhely, 1953. február 4. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 60-61. f.

tottak (mondván, magyar adószedők garázdálkodtak román falvakban), valójában a politikai nyomás nemzetiségtől függetlenül sújtotta a falusi társadalmat.⁴

A Luka és Pauker-féle „elhajlók” leplezését követő tisztogatási hullám az új tartományt sem kímélte. Marosvásárhelyen leváltották az 1945 óta polgármesteri tisztséget betöltő, Lukával jó személyes kapcsolatot ápoló Soós Józsefet, akit kispolgári hajlamokkal is vádoltak. Kézdi rajonban leváltották Csirikás György párttitkárt, majd kizárták az RMP-ből a már korábban letartóztatott Tóth Andrást, Luka egyik féltestvérét.⁵ 1952. október 13-án a tartományi pártbizottság elrendelte az összes Luka, Pauker és Georgescut ábrázoló képnek, és az általuk jegyzett vagy róluk szóló brosrúráknak azonnali eltávolítását.⁶ A tisztogatások az államigazgatás működését is negatívan befolyásolták. A letartóztatások, elbocsátások, lefokozások által megtizedelt hivatalok gyakran működésképtelenné váltak. 1952 novemberében például nem került sor a bérek kifizetésére több marosvásárhelyi intézményben, még a kirakatintézménynek számító orvosi egyetemen sem. Válaszul az oktatói kar bojkottálta a november 7-i ünnepségeket. A botránysorozat a november 30-ára kitűzött nemzetgyűlési választásokkal folytatódott. Az orvosi egyetemen letépték Mogyorós Sándor PB-tag és Csupor Lajos tartományi első titkár arcképeit, akiket a MAT „fővárosában” képviselőnek jelöltek.⁷

A tartományi központban szürreális hangulatban zajlottak a választások, jelentette Rákosi Mátyásnak, Révai Józsefnek és Gerő

4 László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. A hatalom és az alávetettek. In Bárdi–Simon (szerk.): *Integrációs stratégiák* i. m. 277–293. Az első kollektivizálási hullámot több esetben súlyos atrocitás, fizikai bántalmazás és gyilkosság is kísérte. Az 1949-ben elkövetett nyárádszeredai kuláckyilkosságról Marius Oprea: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949–1989*. Iași, Polirom, 2002, 127.

5 ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 31–53. f.

6 Uo. 53. f.

7 ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 104–105. f.

Erőnek címzett titkos jelentésében Orosz Nándor, az MDP megfigyelője. Vasárnap a szavazni induló munkások reggel 6 órakor zárt sorokban vonultak végig a még alvó városon, forradalmi indulókat énekelve, majd hosszú szünet következett. A „flekkenvárosnak” becézett Marosvásárhely polgárai (Orosz szerint „nagy többségben kispolgári elemek”) nem zavartatták magukat, csak délelőtt, a mise után és az ünnepi ebéd elfogyasztása közötti időben járultak az urnákhoz. Sokan ráadásul a szavazást összekötötték az ún. korzózással. Este 9 óráig az egyik szavazóhelyiségben az 1900 regisztrált szavazóból közel 300-an nem adták le voksukat. A renitens lakosokhoz pártaktivistákat küldtek ki. Meggyőzési módszereik hatékonyak voltak: azzal fenyegetőztek, hogy az épülő Duna–Fekete-tenger csatornához küldik azokat, akik nem szavaznak (a nem szavazók adataihoz könnyen hozzá lehetett férni az éppen akkor bevezetett fényképes személyi igazolványok segítségével, amelyek belső útlevélként is szolgáltak).⁸ A hivatalos adatok szerint rendkívül fegyelmezettettek voltak a MAT szavazópolgárai: 98 százalékuk járult az urnákhoz, és közel 98,85 százalékuk a Nemzeti Front jelöltjeire voksolt.⁹ Az adatok elemzésében ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy 20 ezer állampolgárt, a potenciális választók közel 5 százalékát, fosztottak meg korábban szavazati jogától, kulák származásukra vagy német nemzetiségükre hivatkozva.

A választások alkalmával tapasztalt feszültségek, amelyek a MAT központjában, mindenki szeme láttára nyilvánultak meg, felkeltették a budapesti hatóságok érdeklődését is. De Sztálin halála előtt a román belső ügyekbe való be nem avatkozás doktrínáját nem szegték meg. 1952 decemberében a kolozsvári Útleve lhivatal vezetője nem hivatalos látogatás céljából vonattal utazott Marosvásárhelyre. Első benyomásait a 127 kilométeres

8 Budapest, 1953. január 6. MOL, 276. fond (MDP iratai), 65. cs. (Rákosi Mátyás titkársága), 112. ó. e. 70-75. f.

9 *Vörös Zászló*, 1952. december 3.

szakaszon szerzett tapasztalatok határozták meg: „Reggel 7 órától 2-ig kellett vasúton bumlizni, átszállással”. A magánemberként érkező Wasmer Jánost fontos vendégként kezelték, és azonnal fogadták a helyi előljárók, Csupor első titkár és Bugyi Pál néptanácselnök. Beszélgetésük során azonban nem léptek ki az udvariassági protokoll kereteiből:

„Csupor elvtárs reggel már várt, szívesen fogadott. Megmondtam, hogy egy beteg munkatársamat hoztam a klinikára és felhasználtam az alkalmat, hogy őket is meglátogassam. Átadtam neki a magammal hozott Rákosi, Munkácsi-albumokat, egy Grósz-per könyvet¹⁰ és egy csomag «Budapest» cigarettát. Nagy örömmel fogadta, kijelentette, hogy az ajándék nagyon kedves és értékes, mert Rákosi elvtársat ők is szeretik. [...] Elmondta, hogy a napokban ott volt Mogyorós elvtárs a pártközpontból és közölte, hogy rövidesen megkezdik a tartományon belül néhány új vasútvonalnak, útnak az építését [...] Csupor elvtárs, aki egyébként képviselő is, beszélt nagy elfoglaltságáról, ottlétem alatt három ízben is beszélt a pártközponttal, magyar nyelven.”¹¹

A lakosság körében ugyanakkor óriási volt az érdeklődés Magyarország iránt. Noha némi késéssel és korlátozott példányszámban, Erdélyben rendszeresen forgalmaztak anyaországi sajtótermékeket – napilapokat, kulturális és irodalmi folyóiratokat, képes újságokat, sportlapokat. Az ötvenes évek elején a *Szabad Népet* és a *Népszavát* 1000-1500, az *Élet és tudományt* 8 ezer, a *Ludas Matyi* satirikus lapot több mint 15 ezer példányban terjesztették Romániában.¹² A rádióhallgatók a Kossuth Rádióval szórakoztak, és onnan értesültek a legfrissebb hírekről. Magyarország földrajzilag távol esett, sőt elérhetetlen világ volt az ötvenes

10 Grósz József kalocsai érseket 1951-ben fogták perbe a magyar hatóságok.

11 Marosvásárhelyi látogatás. Kolozsvár, 1952. december 12. MOL, XIX-J-1-j, 2. doboz, 002161.

12 A magyar sajtó romániai terjesztéséről: A bukaresti követség összefoglalója 1950-ről. Sajtójelentés. Bukarest, 1951. február 21. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 0037/1951.

években, mégis mindenki odaképzelte magát. Egy Kolozsvárról Marosvásárhelyre utazó, Székelykocsárdon éppen átszálló fiatal gazdasági szakembert a következő szavakkal biztatta a (magyar) vasutas: „Meglátja maga, hogy valóságos kis Magyarország. Ott nem hall egy román szót sem.”¹³

A MAT vezetőitől Bukarest elsősorban politikai lojalitást követelt. Szövérfi Zoltán propagandafelelős szerint „a tartományi pártszervezetek előtt álló legfontosabb kérdés, különösen itt a MAT-ban, a nemzetiségi kérdés.”¹⁴ Már az első hónapokban minden nemzeti jellegű konfliktus rendkívüli módon nyugtalanította a helyi pártszerveket. A választási kampány idején több polgár feljelentette a tartományi Néptanács kulturális osztályának román vezetőjét, Petru Moreşteanut, akinek az volt a „bűne”, hogy elfelejtette magyarra fordíttatni az aktivistáknak szóló iránymutatásokat. Ebben az esetben a művelődési házakat felügyelő állami bizottság engedett a nyomásnak, és leváltotta a román kádert.¹⁵ 1953 elején azt vizsgálták, miként fordulhatott elő, hogy a szászrégeni fakombinát, engedve a dolgozók nyomásának, sokkal több magyar filmet vetített, mint szovjet és román alkotást. Csík rajonban, az alkotmány által ígért kétnyelvűséget felülírva, sokan azt kérték, hogy „minden magyarul legyen.”¹⁶ Nehéz volt kezelni a falu elitjét, a tanítókat, akiknek legfőbb feladata nem az írástudatlanság gyors felszámolása volt, hanem a kommunista értékek és viselkedési minták közvetítése a társadalom felé. A magyarok között sokan egyáltalán nem tudtak, de nem is voltak hajlandók románul megtanulni, és az is előfordult, hogy egy csíkszentdomokosi tanító azért tiltotta meg a román énekek tanítását, mert „a MAT-ban vagyunk és itt nem lehet románul

13 Gagyi: *Határ*, i. m. 371.

14 Az 1953. április 10-i büroülés jegyzőkönyve. ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 127. f.

15 Gagyi József: *MAT kronológia 1952–1960*. 4. Kézirat a szerző tulajdonában.

16 ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 124-137. f.

énekelni”.¹⁷ A tapintatlan tanító valóban „kis magyar világot” látott a MAT-ban. Egy megbízhatónak tartott tsz-elnök részéről is előfordultak „felelőtlen” kijelentések: a Marosvásárhely rajoni pártbizottság jelentése megállapította, hogy a magyar autonómiát irányító „román sofőrről” szóló reakciós vicc éppen az illyefalvi kollektív gazdaság elnökétől és a helyi pártszervezet titkárától származik.¹⁸

Az etnikai békéről szóló propaganda és a feszültségek, nézeteltérések által terhelt mindennapi valóság közötti szakadékról a szovjet diplomáciát is tudósították. Amikor 1953 májusában Akulov kolozsvári szovjet konzul Marosvásárhelyre utazott, Csupor első titkár elsősorban az orvosi egyetem „nehézségeiről” és a nemzetiségi konfliktusról beszélt.¹⁹ Csupor azt állapította meg, hogy az alig ezer hallgatóval bíró intézményben három különböző nacionalista csoport tevékenykedik: a „románellenes magyar sovinszták”, a „nacionalista zsidó cionisták” és az „antiszemiták” csoportja. 1952 folyamán „8 cionistát és 163 kulák származású diákot rúgtak ki”, de a maradék diákság 54 százaléka még mindig „kispolgári családból” származott.²⁰ Csupor azt is helytelenítette, hogy a tanárok közül több magyar állampolgár „támogatta a Horthy-rendszert”. Az első titkár valószínűleg Putnok Gyula és Miskolczy Dezső professzorra gondolt. Szerinte Putnok „munkájában nem követi a szovjet tudományt, és lenézi Pavlovot”, Miskolczy pedig „1945–46-ban Márton Árontól kapott pénzszegeket”. A nemkívánatos személyek, tette hozzá Csupor, szakmai

17 ANDJM, fond 1134, dosar 68/1953, 52-54. f.

18 A Marosvásárhely rajoni pártbizottság jelentése. 1953. május 25. ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 57. f.

19 Kolozsvár, 1953. május 20. Akulov beszélgetése Csupor Lajossal a nemzetiségi problémákról és a katolikus egyház helyzetéről. *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 886-889. (318. dok).

20 Csupor itt feltehetően arra utalt, hogy az 1952-es megtorlások során Kolozsvárott sokkal szigorúbban büntették a „polgárinak” vagy „reakciónak” minősített diákokat és tanárokat.

tudásuk miatt nélkülözhetetlennek érzik magukat és sajnos az Egészségügyi Minisztérium is azt kívánja, hogy maradjanak.²¹ A vezető tanárokat azzal vádolta, hogy 1945 óta állandóan „titkosan szabotálják a felszereléseket”, és fontos műszereket rejtegetnek. Példaként Pete Pál professzort említette, aki „kulákokat helyezett el a klinikákon”. A nővérek viselkedése is aggodalomra adott okot: a sok apáca egyszerűen megtagadta a véradást Észak-Korea megsegítésére.²²

Az orvosi egyetem elleni politikai támadásokban a Sztálin halála előtti antiszemita/zsidóellenes hullám hatásai is érvényesültek. A romániai zsidó közösségekre nehezedő nyomás 1952 januárjától erősödött (ekkor állították le az Izraelbe való kivándorlást), majd 1952 őszétől nyomasztóvá, és 1953. február 18-án tragikussá vált.²³ Ekkor tartóztatták le Ana Paukert – egy hónappal azután, hogy Moszkvában közzétették a hírt az „orvosok összeesküvésének” leleplezéséről. Több jel arra utal, hogy az államapparátusban 1953-ban elindított etnikai „kádercserék” csak az első lépéseket jelentették a nagyszámú romániai zsidó közösség – és az alig több mint háromezres székelyföldi zsidóság – elleni megtorlásokban. A Magyar Autonóm Tartományban ez az akció is különleges etnikai színezetet kapott. 1953. február 26-án, az országos antiszemita kampány tetőfokán a MAT pártbizottsága arról tájékoztatta Bukarestet, hogy a marosvásárhelyi orvosi egyetemen súlyos *nemzetiségi súrlódások* vannak a magyar és a zsidó tanárok között, amelyek az 1952-ben kezdődött anticionista kampány során erősödtek fel, amikor több zsidó orvost zártak ki

21 Az RMP tartományi büroülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1953. február 9. ANDJM, fond 1134, dosar 68/1953, 48-56. f.

22 *Vostocsnaja Jevropa* i. m. 318. dokumentum. A MAT egészségügyi helyzetéről 1953 elején lásd Fodor Béla, a marosvásárhelyi klinika igazgatójának jelentését. ANDJM, fond 1134, dosar 71/1953, 145-158. f.

23 A romániai zsidó lakosság hangulatáról, terveiről fontos információkkal szolgálnak a központi belügyi szervekhez az erdélyi és moldvai tartományokból érkező táviratos jelentések. ACNSAS, fond Documentar, dosar 164, 30-60. f.; dosar 165, 43-47., 101-104., 153-156. f.

az egyetemi pártszervezetből. A kizárások kezdeményezői nem mások, mint a zsidó tanárok magyar kollégái, akik természetesen magyar nyelven tartott pártgyűlésen bírálták és zárták ki őket a pártból, és akiktől antiszemita kijelentések is elhangzottak. Az ötvenes évek elején Marosvásárhelyen működő kétszáz orvos jelentős része zsidó származású volt, és zömük a hatvanas évek végéig elhagyta a várost és az országot.²⁴

A MAT első évének legfontosabb politikai eseménye az első tartományi pártértekezlet volt, melyet 1953. január 18–19-én tartottak meg a marosvásárhelyi Kultúrpalotában. A több száz küldött fő feladata az 1952 nyarán kinevezett felső pártapparátus (a tartományi bizottság, a büro és a pártkollégium) megerősítése volt, de az eseménynek szimbolikus jelentőséget is tulajdonítottak a szervezők: ekkor jelent meg a MAT mint országos politikai entitás, amit Mogyorós Sándor PB-tag, Marosvásárhely frissen „megválasztott” nemzetgyűlési képviselőjének jelenléte is bizonyított. Jelzés értékű volt – ne feledjük, hogy a pártkonferenciát Sztálin halála előtt tartották – Gheorghiu-Dej első titkár távolmaradása. A politikai jelentést Csupor Lajos olvasta fel, aki a Sztálin vezette nemzetközi munkásmozgalom sikereihez sorolta a MAT létrehozását. Úgy vélte, e fontos lépés megtételében „kulcsszerepet” vállalt a Szovjetunió.²⁵ A MAT első számú vezetője részletesen kitért a nemzetiségi kérdés kezelésében az RMP irányításával elért sikerekre, külön kihangsúlyozta, hogy a MAT-ban kiépült a teljes magyar oktatási rendszer. A piramis csúcsán az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) áll, ahol „magyar nyelven tanulnak a

24 A Magyar Autonóm Tartományról lásd ANDJM, fond 1134, dosar 44/1952, 250-269. f. Lásd még: Szigorúan titkos jelentés az RMP KV-nek és személyesen Mihai Roller elvtársnak az OGYI-ban fennálló helyzetről. Marosvásárhely, 1953. február 26. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 104-105. f. Az 1952-es pártkizárási hullámról és az anticomunista, valójában antiszemita kampányra rövid utalást tesz: *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképzés 50 éve* (Barabás Béla – Péter H. Mária szerk.). Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 57.

25 A tartományi pártértekezlet jegyzőkönyve. ANDJM, fond 1134, dosar 64/1953, 167. f.

magyar munkásosztály gyermekei”²⁶, ezt követte 21 gimnázium és tízéves középiskola, 7 tanítóképző, ugyanannyi szakiskola és 552 általános iskola. Csupor fontos szerepet tulajdonított a kulturális intézményeknek és céloknak: két állandó magyar színház Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, 487 művelődési ház, 955 népkönyvtár, 889 amatőr színjátszó csoport és 114 kórus teszi teljessé a listát. Csupor megígérte, hogy folyamatos kampányok keretében 5 éven belül felszámolják az analfabetizmust. (1948-ban Székelyföld felnőtt lakosságának közel egytizede, ötvenezer fő volt írástudatlan.)

Az első titkár beszámolt a gazdasági helyzetről is. Kiemelte a *Minszki Lajos* munkásmozgalmi hősről elnevezett gépgyár felavatását. A magyar munkások aktívan kivették részüket az ipari és közigazgatási egységek közötti „szocialista munkaversenyekből”: a 2049 élmunkást, a 134 sztahanovistát és a 99 „ötszázast” (ők nem egyszerűen túlszárnyalták, hanem ötszörösére teljesítették a tervet) Csupor élcsapatként, pontosabban az integrálódó és elismert új magyar elitként ábrázolta. A győzelmi jelentésben nem maradt rejtve az ideológiai sémákat felülíró valóság. Vidéken kegyetlen formákat öltött az osztályharc. 106 termelőszövetkezet jött létre, ugyanakkor minden faluban évente – vagy még gyakrabban – módosították a kuláklisztákat.²⁷ Az új szövetkezetek mellett agitáló vagy a begyűjtésben közreműködő aktivistákat a késő esti órákban szállították a kiszemelt faluba, ott erőszakoskodtak és fenyegetőztek, de az is előfordult, hogy magánlakásokba törtek be, és a falubeliek bútoraival rendezték be a helyi pártszékházat vagy a kultúrotthont.²⁸ Közben a marosvásárhelyi közművek köztisztviselőinek örvendő igazgatója arról tett nyilvános panaszt, hogy túl gyakran fordul elő áramkimaradás a MAT területén a magasfeszültségű vezetékek hiánya miatt. Kohler mérnök szerint

26 Uo. 171. f.

27 Uo. 178-182. f.

28 Uo. 197. f.

Marosvásárhely lakosságának túl gyors növekedése súlyos zavarokat okoz a közellátásban és a tömegközlekedésben, mivel sem elegendő lakás, sem elegendő szállítási eszköz nem áll rendelkezésre.²⁹ A lakáshiány valóban súlyos volt a tartományi központban, ahol az ötvenes években fejenként alig több mint 4 négyzetméter lakóterület „szolgált” a 60-65 ezer bejelentett, valamint a több ezerre tehető ideiglenes lakhellyel rendelkező lakost (ún. *flotantot*).³⁰

A megélhetési nehézségeknél szélesebb teret kapott a vitában a nemzetiségi kérdés. Kovács György író kijelentette, hogy az alkotmányvita során bizonytalanságot okozott a MAT „magyar” jellegének túlzott hangsúlyozása. Néhány rajoni aktivista arról a makacs szóbeszédről számolt be, miszerint csak útlevelemmel lehet majd Romániából a MAT-ba utazni.³¹ Ander Zoltán, az OGYI rektorhelyettese az oktatási intézetet jellemző „kozmpopolitizmus” ékes példáját hozta fel: az ott dolgozó (magyar vagy zsidó) orvosok kizárólag nyugati gyártmányú gyógyszereket hajlandók felírni pácienseiknek. Az eljárást azzal indokolják, hogy hatékonyabbak a hazai (román) gyártmányú szereknél.³²

Másnap, 1953. január 19-én Mogyorós Sándor vezetésével került sor a tartományi pártszervek megválasztására és beiktatására. Egy-két kivételtől eltekintve az 1952. július végén pozícióba került apparátust erősítették meg. A konzultatív jellegű tartományi bizottság 41 tagjából 32 volt magyar, míg az operatív-döntéshozó büroban még nagyobb arányban (11-ből 10) voltak jelen a magyar káderek. Az egyetlen releváns változás 1952-höz képest a párthierarchia kulcspozícióját, a szervezési kérdésekért felelős titkári posztot érintette, amit az 1944 előtti időszakban nemigen

29 Uo. 28. f.

30 A Pártgazdálkodási Osztály jelentése 1951 utolsó harmadáról. ANDJM, fond 1134, dosar 42/1951, 12. f.

31 ANDJM, fond 1134, dosar 64/1953, 11. f.

32 Uo. 27. f.

politizáló – amúgy: a városi kertészet alkalmazottja – román nemzetiségű, de magyarul jól tudó Ioan Bătagă tölthetett be. Magyar kollégáitól eltérően, akiknek az RMP KV nem engedélyezte, hogy erős családi hálózatokat építsenek ki működési területükön, Bătagának mindkét fia a belügyi tisztii pályára léphetett, és már az ötvenes évek végén fontos pozíciókba kerültek a MAT állambiztonsági apparátusában.³³

*Pártértekezlet a Magyar Autonóm Tartományban
(A fénykép Valter Istvántól származik)*

Az első pártértekezlet január 20-án, hajnali 3 órakor az *Internacionálé* eléneklésével fejezte be munkáját. Ekkor úgy tűnt, hogy Bukarest elérte a MAT létrehozásával kitűzött kettős célt: a

³³ Erről bővebben Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956– 1959)*. Csikszereda, Pro-Print, 2006, 306-310. Bătagă egyik unokája ma a Maros megyei EU-integrációs igazgatóságának vezetője (*Directia Integrare Europeană a Județului Mureș*), korábban pedig a megyébe irányuló SAPARD támogatási alapokat kezelte.

magyar etnikum „helyzetbe hozását” az autonóm területen belül, és országos szinten a kisebbség politikai integrációjának elmélyítését. A hatalom belső konszolidációja azonban korántsem jelentette az „ellenség” teljes felszámolását. 1953 folyamán a heti rendszerességgel megtartott büroülések alkalmával közel száz tagot zártak ki a párt soraiból. A kizárások okai a legkülönbözőbbek voltak, közülük a leggyakoribbak: a korrupció és a szexuális erkölcstelenség vádja,³⁴ valamint valamelyik tiltott vagy megvetett vallási szektához (szombatos, jehovista, pünkösdista, baptista) való tartozás. A szekták által hirdetett messianizmus és a fennálló rendszerrel szembeni társadalmi radikalizmus (például a fegyverviselet megtagadása) zavarba ejtette a helyi hatalom képviselőit, akiknek 1953. március 5-e után új helyzettel kellett szembenéznük. Sztálin halála ugyanis több rendszerellenes híresztelést indított el országszerte. A kialakult helyzetről Csupor Lajos a következőképpen számolt be a kolozsvári szovjet konzulnak:

„Az utóbbi időszakban nagyon megerősödött az ellenséges tevékenység, és főleg a katolikus egyház és a szekták részéről. A parasztokat arra buzdítják, hogy ne dolgozzanak, ne szolgáltatassák be termékeiket, ne fizessék be az adókat. Különösen a jehovistákkal van baj, mert ők is a békére szólítják fel az embereket, de a béke védelmét fegyvertelenül és vérontás nélkül fogadják csak el. Azt mondják, háború esetén sem szabad fegyvert fogni. A szekták ügynökei a marosvásárhelyi katonai parancsnokságon is végeztek némi sikerrel effajta aknamunkát. Sztálin halála is arra adott alkalmat, hogy néhányan kijelentsék: vége a kommunizmusnak. Az orvosi egyetem egyik professzora azt mondta diákjainak, hogy Sztálin valójában már régóta halott volt.”³⁵

Mindebből az következett, hogy továbbra is fokozott éberségre van szükség. A székely autonómia fő „patrónusának” halála után Bukarest számára a MAT inkább csak kezelendő probléma, Sztálin kínos öröksége volt.

34 A Szovjetunióban 1945 és 1953 között ezzel indokolták a pártból való kizárások közel 40 százalékát. Elena Zubkova: *Quando c'era Stalin*. Bologna, Il Mulino, 2003 (eredeti kiadás 1998), 99-100.

35 318. sz. dokumentum. *Vosztocsnaja Jevropa* i. m. 768.

2.2. Sztálin után: folytonosság és törések a román belpolitikában

A szovjet pártvezetésén belül 1953 tavaszán megindult hatalmi harc erős hatással volt a román politikai rendszer belső stabilitására is. Gheorghiu-Dej, aki 1952 júniusa óta a miniszterelnöki pozíciót is birtokolta, tisztogatásba kezdett a párt- és állami apparátus vezetőinek etnikai homogenizálása érdekében.³⁶ A kormányfő, egyben az RMP első titkára kitüntetett figyelemben részesítette a nemzetiségi kérdést.

Nemzetiségi téren a legfontosabb lépés az évek óta csak transzmissziós szíjként működő Magyar Népi Szövetségnek és az összes 1945 óta működő nemzetiségi bizottságnak³⁷ a megszüntetése volt. 1953. január 14-én az RMP KV rendelete a néptanácsokra ruházta át mindazokat a feladatokat, amelyeket korábban a bizottságok láttak el művelődési és az ideológiai téren. Ezzel egy időben államosították a nemzetiségi bizottságok ingó és ingatlan javait, ami a Magyar Népi Szövetség esetében hatalmas, több száz, 1945 utáni adományokból származó ingatlan állami kezelésbe vételét jelentette.³⁸ Noha 1947–1948 óta az MNSZ nem folytatott aktív érdekvédelmi tevékenységet, tovább működtette a szórványvidékre is kiterjedő országos kulturális hálózatát, pártkádereknek és értelmiségieknek biztosított kitörési lehetőséget. Feloszlata

36 Stephen Fischer-Galați: *20th Century Rumania*. New York, Columbia UP, 1991, 125-126.

37 1945-től tizenegy „demokratikus” bizottság fogta össze a legjelentősebb romániai népcsoportokat: a Magyar Népi Szövetség mellett több ezres tagsággal rendelkezett a Zsidó Demokratikus Bizottság és a Német Antifasiszta Bizottság, de nemzetiségi szervezeteket alkothattak az oroszok és ukránok, az albánok, a görögök, a bolgárok, a szerbek, a tatárok és törökök, valamint a lengyelek és a csehszlovákok is.

38 Az RMP KV rendelete az MNSZ és a Nemzeti Kisebbségek Demokratikus Bizottsága tevékenységi körének a Néptanácsokra és más kulturális és tömegszervezetekre való átruházásáról. Bukarest, 1953. január 14. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 108/1953.

figyelmeztetés is volt annak az egymillió magyarnak, akik nem a MAT-ban éltek, továbbá egzisztenciálisan is érintette azt a több száz magyar kádert és alkalmazottat, akik hirtelen elvesztették állásukat, államosított és ingyen használt lakásukat, egyszóval az utolsó néhány évben megszerzett privilégiumaikat.

A nemzetiségi kérdésben fontos hangsúlyváltás történt 1953. január 29-én, amikor Gheorghiu-Dej aláírásával a *Scân-teia* és a *Romániai Magyar Szó* megjelentett egy cikket a nemzeti kérdés sikeres megoldásáról.³⁹ Az első titkár olvasatában Romániában a szovjet modellt „kreatívan” alkalmazták: az új alkotmány és a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása révén olyan rendszert alakítottak ki, amely sikeresen ötvözi a szórvány felé irányuló „kulturális” jogokat (anyanyelvű oktatás, sajtó, tömegkultúra, ideológiai képzés), valamint a MAT-ot megillető privilégiumokat (területi autonómia, nyelvhasználati jogok a közigazgatásban, kiemelt lehetőségek a magyar önazonosságtudat újratermeléséhez). A párt utasítását végrehajtó Magyar Népi Szövetség 1953. február 19-én „oszlatta fel” magát. Az RMP pártközpontjában tartott gyűlésen Juhász Lajos KV-titkár és Sütő András, a *Falvak Népe* hetilap főszerkesztője megállapították, hogy a „MAT megalapításából kifolyólag a Magyar Népi Szövetség jelenléte már nem szükséges”.⁴⁰ Ráadásul 1952-ben a 340 ezer regisztrált tag alig egyharmada újította meg tagságát, amit az MNSZ iránti bizalmatlansággal és érdektelenséggel magyaráztak.

Az új irányvonal jegyében 1953 márciusában több magyar nyelvű sajtótermék megszűnt: a Kolozsváron megjelenő *Irodalmi Almanach* című havilap (helyette az *Igaz Szó* irodalmi folyóiratot indították el Marosvásárhelyen), az *Új Út* című zsidó hetilap, a

39 A népi demokratikus rendszer további erősödése az RNK-ban. *Romániai Magyar Szó*, 1953. január 29.

40 A Magyar Népi Szövetség 1953. február 19-i ülésének jegyzőkönyve. In Andreescu A.–Năstasa L.–Varga A. (szerk.): *Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj-Napoca, CRDE, 2003. 730-736. Magyar nyelven részleteket közöl Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 169-172.

Szakszervezeti Élet című napilap, valamint az *Ifjúmunkás* és a *Pionír* című ifjúsági hetilapok. A legégetőbb problémát azonban a volt MNSZ központi napilapja, a *Romániai Magyar Szó* sorsa jelentette. A közel 200 fős szerkesztőséggel működő, 80 ezres példányszámú bukaresti lapot 1947-től egy nagyváradi magyar-zsidó káder, Robotos Imre vezette, közepes szakmai érzékkel, de erős politikai hátszéllel.⁴¹ Az eredeti terv szerint egy lényegesen kisebb szerkesztőséggel a lapot a Magyar Autonóm Tartományba költöztették volna. Az elképzelés azonban olyan heves ellenállásba ütközött, ami megakadályozta a terv kivitelezését, azonban a túlélés érdekében létszámcsökkentésre volt szükség és meg kellett változtatni a lap címét, így lett belőle *Előre*, amely 1989-ig a romániai magyarság hivatalos központi napilapjának számított.⁴²

Míndez olyan pillanatban következett be, amikor a bukaresti pártvezetőség számára egyértelművé vált: Sztálin halála (1953. március 5.) után a Kreml új vezetése újraértékelni készül a szovjet politika alapvető irányvonalait, ami elkerülhetetlenül kihat a kelet-európai kommunista államokra is. Magyarországon, Cseh-szlovákiában és Lengyelországban 1953 késő tavaszán és legkésőbb júniusban már megmutatkoztak a szovjetek által szorgalmazott politikai és gazdasági irányváltás jelei. Ez a folyamat, amit a berlini munkáslázadás vérbefojtása sem állított meg, Magyarországon az új, Nagy Imre vezette kormány programjában csúcsozott ki. Romániában ugyanakkor Gheorghiu-Dej hónapokon át minden reformintézkedést vagy lényeges korrekciót – gazdasági és ideológiai síkon egyaránt – igyekezett elkerülni. Az RMP KV augusztus 19–20-i plénumáig a hatalom válasza a társadalmi feszültségekre arra épült, hogy minimális szintre csökkentsék az irányvonal „korrekciójának” mértékét. Ennek legfőbb okát Vladimir Tismăneanu és Stelian Tănase abban látja, hogy a szovjet blokk vezetői közül 1948–1953 között Gheorghiu-Dej – akit

41 Lásd visszaemlékezéseit: *Pengeváltás*. Nagyvárad, Literátor, 1997.

42 Bukarest, 1953. július 2. Titkos. MOL, TUK XIX-J-1-j, 16. doboz, 05245/1.

kulturális korlátai miatt a két szakember inkább „ösztönös sztálinistának” tart – elsősorban a tömegterroron alapuló hatalomgyakorlásban azonosult a sztálinizmussal.⁴³

1953 tavaszán az első intézkedéseket teljes titoktartás övezte. Április 20-án például Molotov parancsára szabadon engedték Ana Paukert, aki ennek fejében elfogadta, hogy végérvényesen visszavonul a politikai életből. (Fordítóként dolgozhatott, de haláláig háziőrizetben élt.)⁴⁴ Ha a befolyásos, szovjet összeköttetésekkel bíró Pauker visszatér a politikába, rehabilitációja rendkívül károsnak bizonyult volna az 1952-ben „győztes” frakció számára. A többi, 1948–1952 között letartóztatott vezetőt soha nem helyezték szabadlábra, sőt éppen az olvadás kellős közepén, 1954 áprilisában végezték ki Lucrețiu Pătrășcanut volt igazságügyi minisztert egy, az 1930-as évek moszkvai pereinek mintájára készült eljárást követően. Ezzel párhuzamosan a „magyar” perek sem maradtak el: Luka Lászlót életfogytiglani börtönre ítélték 1954 októberében, és fél évvel korábban súlyos ítéletekkel zárult az illegális kommunista mozgalom vezető személyiségei elleni ún. „transzilvanisták pere”. Az ebben a perben elítélt Jordáky Lajos, Csögör Lajos, Demeter János és Balogh Edgár politikai rehabilitációja 1956-ban tavaszán megtörtént, míg a Pătrășcanu és Luka ellen folytatott eljárásokat csak 1968-ban vizsgálták felül.

Az első olyan döntés, ami a romániai társadalom széles rétegeit közvetlenül érintette, az 1953 áprilisában meghirdetett amnesztia volt, amely azonban nem terjedt ki a politikai elítéltekre. 525 ezer személy büntető- vagy adminisztratív perben hozott ítéletét törölték, és lehetővé tették 15 ezer fogoly szabadulását.⁴⁵ Sztálin halála után a rendőri szigor csak fokozatosan enyhült. 1953. július 17-én megjelent a Minisztertanács 20.404. sz. rendelete, amely felfüg-

43 Tănase: *Elite și societate*, i. m. 100.

44 Deletant: *Teroarea comunistă*, i. m. 187.

45 Lavrentjev bukaresti nagykövét és Jurij Andropov *A romániai helyzet* című jelentéséből. Bukarest, 1953. július 4. *Szovjetszhij faktor*, i. m. 785.

gesztette a Duna–Fekete-tenger csatorna építési munkálatait, de a rendelkezést nem hozták nyilvánosságra, miközben az ott kényszer munkát végző elítéltek nagy részét egyszerűen más munkatáborokba helyezték át.⁴⁶ Összességében az „ellenforradalmi cselekmények” miatti ítéletek száma az 1952-ben regisztrált 8275-ről a következő évben kb. a felére, 4119-re csökkent, de a Belügyminisztérium adatai szerint a túlsúfolt börtönökben továbbra is magas volt a halálozási ráta, a politikai foglyokat őrző különleges börtönökben⁴⁷ bekövetkezett halálesetek száma éppen 1953-ban érte el a csúcst, ekkor 212 elhunytat regisztráltak. Közülük 21 személy a kihallgatások, 178 a fogság során halt meg,⁴⁸ 13 személyt pedig kivégeztek.⁴⁹ Nem politikai elítéltekkel szemben a Nagy Nemzetgyűlés először 1954 nyarán elfogadott rendeletében gyakorolt kegyelmet, de ez is csak a nem államellenes bűncselekményekre, valamint a legfeljebb 5 év szabadságvesztésre ítélt személyekre vonatkozott. A többi elítélt büntetésének kétharmadát engedték el.

Bár hivatalosan a történések nem kaptak nyilvánosságot, a lakosság azonnal megérezte a szovjet blokkban lassan meginduló átrendeződést, ami elsősorban a kollektivizálás által sújtott parasztság soraiban ébresztett reményt és várakozást. A folyamatot kitérően jellemezte a székely gazdálkodó, helytörténész és naplói író Máthé János, aki 1944 és 1964 között saját falujának, az erdővidéki Magyarhermánynak a szenvedéstörténetét jegyezte le. Mint minden tudatos „rendszerellenes” állampolgár, Máthé nemcsak a hazai sajtó kritikus olvasója volt, hanem a nyugati rádióadók

46 Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. București, Curtea Veche, 2005. 305-306.

47 Kivéve a máramaroszi fegyházat, amelyet az előző rendszer politikusainak és a klérus vezetőinek tartottak fenn.

48 1953-ban a máramaroszi börtönben halt meg Iuliu Maniu parasztpárti vezető és volt kormányfő, Gheorghe I. Brătianu történész és akadémikus, valamint Ioan Suciú görög-katolikus püspök. A zsilvai börtönben 1952. december 6-án halt meg Scheffler János szatmári római katolikus püspök.

49 ACNSAS, fond Documentar, dosar 73, vol. 1, 57-174. f.

rendszeres hallgatója is. Valóságértékelésébe vágyak és álmok is vegyültek. 1953. április 26-án a következőket jegyezte fel:

„Eisenhower amerikai elnök e hó 16-iki beszédét izgatott suttogás kíséri. Baróton, a szerdai heti piac alkalmával – ahol a vidék népe találkozik – csak erről beszélnek. Hamarosan rendszerváltozás lesz, ez az általános megállapítás, s ezzel egyszerre a minimumra csökkent az adófizetés és a beszolgáltatás. Az emberek egymást biztatják: - Nem adunk a tolvajoknak többet semmit!”⁵⁰

Néhány nappal később elégedetten nyugtázott egy érdekes újdonságot: „Az elvtársak lemondtak a május 1-i felvonulásról”.⁵¹ A szovjet diktátor halála és annak percepciója, hogy a birodalom központjában hezitálnak és elvesztették korábbi magabiztosságukat, az ellenállókat és másként gondolkodókat bátorította. Az *Előre* április 29-ei riportjára, amelyben az amerikai vidéki lakosság nyomorát taglalta, Máthé már keserű iróniával replikázott: „Szegény, szegény amerikai sorstársak, kimondhatatlanul sajnálunk titeket, de vigasztaljon az a tudat, hogy Ti legalább saját autóitokon mentek a csőd felé, mi pedig gyalog járjuk a szabotázsbírótságot.”⁵²

A romániai helyzet súlyosságával a szovjet politikusok és bukaresti tanácsadók is tisztában voltak. Elismerték, hogy a *Szourom* vegyes vállalatok révén a Szovjetunió hozzájárult az államosított román gazdaság erőforrásainak elvonásához. Jurij Andropov SZKP-megbízott és Lavrentyev bukaresti nagykövet 1953. július 4-én memorandumot kézbesített Hruscsovnak, Molotovnak és Malenkovnak a román helyzetről, amihez hónapokon át gyűjtötték a bizonyító adatokat. Az elemzés lényege egyértelmű volt: a román gazdaság az összeomlás szélén áll. A legégetőbb problémának az elhúzódó élelmezési válságot látták, amit a jegyrendszer és a fejkvóták bevezetése sem volt képes

50 Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadja László Márton. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008, 119.

51 Uo.

52 Uo. 121.

megoldani. Az élelmiszerek hiánya elsősorban a csekély termés-hozamnak volt tulajdonítható, amelynek hátterében nemcsak a rossz időjárási viszonyok álltak, hanem a kollektivizálással szembeni nyílt vagy rejtett ellenállás is: a gazdák nem voltak hajlandók beszolgáltatni az előírt terményeket.⁵³ Andropov és Lavrentyev bírálta a még gyerekcipőben járó nehézipar alacsony termelékenységét is, amiért nemcsak az üzemi zavarokat, hanem a szándékos pazarlást, a lopást, a magas működési költségeket és a túlméretezett bürokráciát tették felelőssé. Bizonyos üzemekben a teljesíten-dő norma aránytalanul magas volt, és a munkások arra kényszerültek, hogy 12-14 órás váltásokban dolgozzanak (túlórák kifizetése nélkül⁵⁴), másutt viszont tudatosan alacsonyan tartották a normát, és így laza munkatempót tettek lehetővé.

A szovjet bírálat hatását csak fokozták a magyarországi fejle-mények. A július 4-én bemutatott Nagy Imre kormány programja, és főleg az új irány körüli lelkesedés – amihez a rádióközvetítés is hozzájárult –, gyanakvást keltett Bukarestben. Erdélyben a magyar lakosság a rádión és a magyarországi sajtón keresztül azonnal értesült a reformokról, és nemcsak az apró „kiigazításokat” ígérő beszédből. Ezzel szimbolikusan is megtörni látszott az 1948 óta tartó elszigeteltség, melynek legsúlyosabb következmé-nye a személyes érintkezés lehetetlensége: 1949–1952 között a kolozsvári Útlevélhivatal egyáltalán nem adott ki Magyarországra érvényes úti okmányokat, hivatalos delegációk számára sem, 1953-ban pedig összesen csak 86 útlevelet állított ki.⁵⁵ Ehhez képest azonban korlátozott, de nem jelentéktelen számban érkeztek Romániába magyarországi sajtótermékek (igaz, némi késéssel). A *Szabad Népet* például minden nagyobb erdélyi városban az

53 302. sz. dokumentum. *Szovjetszkij faktor* i. m. 779-786.

54 Ez a MAT Tartományi Bizottság által elrendelt vizsgálatból tűnik ki. Jelentés a normák felülvizsgálatáról. Marosvásárhely, 1953. március 12. ANDJM, 1134, dosar 73/1953, 124-127. f.

55 Baráth Magdolna: *Szovjet iratok Magyarországról 1953–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 236.

újságárusoknál lehetett megvásárolni.⁵⁶ Mindaddig, amíg Budapes-
ten népszerűtlen ortodox vezetők uralták a politikai életet, Erdély-
ben a nyelvhasználati és kulturális jogok, majd a MAT alapítása
ellensúlyozták az anyaország fizikai távolságát. A magyarországi
politikai fordulat azonban a kétoldalú kapcsolatok dinamikáját is
érintette: a világháború után először játszhatott kezdeményező
szerepet Magyarország, míg Románia defenzív álláspontra kény-
szerült. A kolozsvári Útlevekhivatal a következőket jelentette
Budapestnek:

„Nagy Imre beszéde itten a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. Az újság
csak kedd reggel érkezett az itteni lapkiárúsítókhöz, az emberek már nagyon
várták és a kora reggeli órákban elkapkodták. Az újságelosztók szerint
másnap és azután is folyton érdeklődnek a lap felől, sőt román parasztok is
keresték az újságot. A tartományi pártszervezet első titkára, Gavriș elvtárs
telefonon felhívott és elkérte az újságot: [Tudor] Bugnariu professzor szintén
megkeresett az újság végett, mert aktívgyűlés volt és a kérdést alaposan
akarta ismerni.”⁵⁷

A Magyar Autonóm Tartományon kívül eső, de még magyar
többségű Kolozsváron természetesnek számított a magyar nyelv
megfelelő ismerete a román káderek körében is. Nem meglepő
tehát, hogy ők is használatba vették a magyar kommunikációs
teret. A szovjet vezetés elhatározásán túl a Nagy Imre kormány
megalakulása által kiváltott reakciók is hozzájárultak ahhoz, hogy
Bukarest is lépni kényszerült. Belső forrásokra hivatkozva a
magyar diplomataék maliciózusan megjegyezték, hogy a július
25–30. között Bukarestben zajlott Világifjúsági Találkozó (VIT)
idején hirtelen megjavult a főváros és a nagyobb központok
élelmiszerellátása, sőt piacra kerültek korábban fellelhetetlen
importcikkek, mint a svájci órák és a szovjet motorbiciklik,

56 A bukaresti követség összefoglalója 1950-ről. Sajtójelentés. Bukarest, 1951.
február 21. MOL, XIX-J-1-j, 6. doboz, 0037/1951.

57 Reakciók a Nagy-kormány megalakulására. Kolozsvár, 1953. július 13. MOL,
XIX-J-1-j, 9. doboz, 001472.

miközben a „négy év alatt valósítsuk meg a tervet” kampányt hirtelen leállították.⁵⁸ Végül augusztus 19–20-án az RMP KV plénuma a nyilvánosság elé vitte az új jelszavakat, amelyek az elért eredmények megszilárdítását célozták meg (tehát elmaradt az önkritika). A desztalinizációt az ipari befektetések ütemének csökkentésével és a kollektivizálás felfüggesztésével kívánták elérni.

A válságkezelésből azonban teljesen kimaradt a magyarországi korrekció lényege: a helyzetkritikából logikusan fakadó személyi felelősség kérdése. A plenáris ülést semmilyen önkritika nem kísérte: Gheorghiu-Dej a legyőzött Pauker–Luka–Georgescu–frakcióra hárította a „hibákat”, és pusztai taktikai fogásnak, pillanatnyi engedménynek értékelte a kialakult helyzetet. Az RMP csúcsvezetése olyannyira nem lelkesedett az engedménypolitika iránt, hogy – noha a KV azonnal utasította a többtucatnyi minisztériumot és állami szervet, hogy dolgozzák fel és léptessék életbe a megállapított irányelveket (elsősorban az agrárkérdésben⁵⁹) – az egyébként minimális korrekció életbe léptetéséhez az idős Petru Groza személyes fellépésére volt szükség, aki 1952-től csak a nemzetgyűlés elnöke volt, de azon kevesek közé tartozott, akik tekintélyüknél fogva némi befolyást tudtak gyakorolni Gheorghiu-Dej-re. Az 1953. november 13-án keletkezett emlékeztetőjében Groza arra hívta fel az első titkár figyelmét, hogy Romániában mintegy 3 millió munkás él kevesebb mint havi 500 lejes fizetésből (ami két pár cipő árának felelt meg), és arra kérte, hogy tíz dekával emeljék meg a napi kenyéradagot, valamint a zsír és cukoradagot, amivel az átlagos napi kalóriaszükségletet a döbbenetesen alacsony 1200-tól 1842 kalóriára lehetett volna emelni.⁶⁰ Ezt a pártvezetés

58 Jelentés a romániai helyzetről. Bukarest, 1953. július 30. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 194/szig. titkos. A magyar konzul forrása egy Kőszegi nevű katonatiszt volt, akinek felesége az RMP KV apparátusában dolgozott.

59 A MAT pártbizottságának rendkívüli üléséről. Marosvásárhely, 1953. november 12. ANDJM, fond 1134, dosar 72/1953, 92. f.

60 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 99/1953, 43-51. f.

teljesítette, sőt decemberben emelték a munkások és az állami hivatalnokok fizetését is.

2.3. A MAT mint nem intézményes keret: a Statútum-ügy

1952 júliusától, a MAT megalakulásától 1960 decemberéig, Maros-Magyar Autonóm Tartományra alakításáig, alig történt kísérlet a Bukarest által formálisnak tekintett autonómia intézményesítése érdekében, pedig az 1952-ben elfogadott alkotmány ehhez megfelelő alapot adott volna. Az alaptörvény 21. cikkelye a már létrehozott MAT „másságára” utalt, amikor előírta a tartomány *statútumának*, vagyis alapszabályának megfogalmazását. Ezt a feladatot a tartományi Néptanács illetékességébe utalta. Az elkészült szöveget formálisan a Nagy Nemzetgyűlésnek kellett volna jóváhagynia. Azonban a MAT létrehozása folyamatához hasonlóan, a hozzáférhető levéltári anyagok tükrében a statútum története is homályos. Bizonyos azonban, hogy az első pillanattól kezdve a bukaresti hatóságok semlegesíteni igyekeztek a tartományi vezetők ama törekvését, hogy jogszabályi alapokra fektessék e közigazgatási egység működését. Az *első* írásos utalás az elkészítendő dokumentumról egy 1954. január 19-ére dátumozott titkos jegyzékben lelhető fel, amelyet a névtelen szerző a KV Agitációs és Propaganda Osztálya felelősének, Iosif Chişinevschi-nek címzett:

„Az RNK Alkotmánya 21. cikkelyének a MAT Statútumának kidolgozására vonatkozó rendelkezése alapján a végső forma megszerkesztésében ugyanazt a sürgős eljárást kérjük [mint a családjogi törvényében – S. B.], amennyiben már 15 hónap telt el az Alkotmány elfogadása óta és az alárendelt szervek várják a kihirdetését.”⁶¹

61 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 181/1954, 1. f.

Egy másik jegyzék pedig arról értesítette az RMP KV-t, hogy a már félkész állapotban levő statútum hamarosan megjelenik a hivatalos közlönyben is.⁶² A kihirdetésre beterjesztett szöveg azonban olyan erős ellenkezést válthatott ki a központi szervek részéről, hogy csak majdnem két évvel később, 1955 novemberében tért vissza a statútum kérdésére Dózsa László pártinstruktor egy tartományi büroülésen. Okulva az előző kísérlet kudarcából, amikor feltehetően túl széles jogositványokat követelt magának a tartományi vezetés, az RMP KV immár egy felállítandó kormánybizottság feladatkörébe rendelte a MAT statútumának megszövegezését.⁶³ Annak nem maradt fenn írásos nyoma, hogy elkészült volna a vitatott szöveg *második* változata, ám biztosnak tűnik, hogy ha mégis, ez sem elégítette ki Bukarest elvárásait: a statútumot nem hirdették ki.

Egy visszaemlékezés alapján a statútum további sorsa is nyomon követhető. Az 1956-os forradalmat követő rövid életű nemzetiségi engedménypolitikába illeszkedő gesztussal 1956 novemberében vagy decemberében Bukarest beleegyezett abba, hogy *harmadik* nekifutásban állítsák össze a statútum szövegét. Ennek megfelelően Bugyi Pál, a MAT Néptanácsának elnöke megkérte Fábrián Zoltán mérnököt, aki 1949–1954 között a Szovjetunióban tanult és jól ismerte az ottani nemzetiségi jogokat, hogy csatlakozzon a statútum kidolgozásával megbízott szakértői munkacsoporthoz, amely néhány hónappal később egy 120 oldalas román nyelvű szöveget tett le az asztalra. Ennek az új szövegnek az elméleti-történeti kiindulópontja az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozat volt, amelyben az erdélyi románok kinyilvánították csatlakozási szándékukat a román államhoz, miközben „az együtt lakó népek számára teljes szabadságot” ígértek. A második, szintén megkérdőjelezhetetlennek tűnő hivatkozás a Szovjetunió nemzeti-

62 Uo. 2. f.

63 A tartományi büro ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1955. november 19. ANDJM, fond 1134, dosar 120/1955, 191-196. f.

ségpolitikája volt, és éppen Fábíán javaslatára emelték be a szövegbe a területi-nyelvi autonómia egyik tipikus példáját, a grúz autonóm köztársaságban beékelte, muzulmánok lakta Abházia autonóm tartomány esetét. Abháziában a helyi lakosság által beszélt nyelvet harmadik hivatalos nyelvként ismerték el az orosz és a grúz mellett, ennek megfelelően a helységnevek is háromnyelvűek voltak.⁶⁴

Az elkészült dokumentumot a feltörekvő, Ceaușescuhoz közel álló, később „hazafiként” ismert Vasile Patilineț RMP KV-titkárhoz nyújtották be. 1957–1958 körül, a statútum harmadik változatának megvitatásakor azonban radikális fordulatot vett a román nemzetiségpolitika. Gyulafehérvárra és a szovjet autonómiára 1956 után már nem lehetett hivatkozni. A Központi Vezetőség a terv elutasítása mellett döntött, és nem felejtette el megbüntetni a túl merész szöveg értelmi „felbujtóját”: 1958 augusztusában Bugyi Pált, a tartományi Néptanács elnökét felmentették tisztségéből, majd fizikailag is eltávolították a MAT-ból és a Szovjetunióba küldték „tanulmányútra”.⁶⁵ A kellemetlenné vált írásos nyomokat eltüntették, így a mai napig sem áll a kutatók rendelkezésére a sokat vitatott és soha ki nem hirdetett statútum valószínűsíthetően három elkészült változata.

Visszakanyarodva a Sztálin halála utáni időszakra, Romániában az 1953-as gazdasági korrekció egyáltalán nem érintette az ideológiai és a kulturális életet. Például a harsány vallásellenesség különösen sújtotta a több mint 300 ezer római katolikust magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt. Az RMP tartományi szervei „katolikusnak” tekintették Csík, Kézdi, Gyergyó, Sepsí és Udvarhely rajont, és annak ellenére, hogy 1949 és 1955 között Márton Áron gyulafehérvári püspök börtönben ült, kevés olyan esemény

64 Gagyi József interjúja Fábíán Zoltánnal., 7/2001 sz. MAT oral history projekt (továbbiakban: MAT OHP). Az alábbiakban idézett interjúk szerkesztett változatát Gagyi József bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúttal is köszönök.

65 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 144. f.

foglalkoztatta őket olyan intenzíven, mint a hagyományos csíksomlyói búcsú megakadályozása és „ellensúlyozása”. Az 1949-től folyó kampányt⁶⁶ 1953 tavaszán újult erővel folytatták, a korábbi időszakhoz képest „új” elem volt az etnikai egyensúlyteremtés szándéka. A vallásellenes megnyilvánulások ekkor minden felekezetet érintettek, beleértve az addig védettebb ortodox egyházat is. 1953. május 18-án a tartományi hatóságok a következő eseményről számoltak be az RMP KV-nak küldött tájékoztatóban. Néhány nappal korábban a felső Maros-menti, románlakta Libánfalván harminc erdőmunkás megtagadta a szolgálatot arra hivatkozva, hogy ünnepnapot tartanak, és az ortodox papokat várják, akik a mezőkre indulnak megáldani a termést. A hatóságok durván felszólítottak a munka felvételére, a milícia pedig utasításba adta a papoknak, hogy reggel 9-ig fejezzék be a szertartást, s ezzel tegyék lehetővé a munkakezdést. Az ezt követő napon az egyik pap nem jelent meg a reggeli szertartáson; Bota rajoni instruktor ezért a keresésére indult, és meg is találta a megfélemlített papot az egyik istállóban elbújva. Noha később a papnak engedélyezték a szolgálatot, a faluban az terjedt el, hogy fogva tartják, mire a helyi lakosság tiltakozó gyűlést szervezett a vallásszabadság megsértése miatt. Az RMP tartományi bizottsága, miközben az „osztályellenséget” azzal vádolta, hogy kiprovokálta a parasztok felháborodását a „templomokat bezárató kommunistákkal” szemben, május 15-én Libánfalvára küldte a MAT egyetlen román nemzeti-ségű pártvezetőjét, akit a feldühödött parasztok egy csoportja fogadott. A népharaggal szembesülő Bătagă elmagyarázta az embereknek, hogy a sérelmezett eljárás nem felel meg a párt hivatalos politikájának, az elszigetelt és elhibázott akció volt.⁶⁷

66 Lásd erről Gagyi József elemzését: *A krízis éve a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print, 2004, 201-231.

67 Tájékoztató jegyzék az RMP Központi Vezetőségéhez. Marosvásárhely, 1953. május 18. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953.

Még határozottabb álláspontot képviseltek a helyi hatóságok a magyar pünkösdi ünneplésével kapcsolatban. A Sztálin halála utáni megváltozott légkörben a hatóságok joggal tarthattak attól, hogy az emberek jobban találnak alkalmat a rendszerellenes megmozdulásokhoz. Ennek szem előtt tartásával 1953 májusában az RMP KV utasítást adott a tartományi szervezeteknek a lakosság „lelki” és fizikai távoltageására a pünkösdi rítusoktól, elsősorban a csíksomlyói búcsútól. A Világifjúsági Találkozó előkészítése keretében a Tartományi Bizottság agitációs és propaganda osztálya összetett kulturális akciótervet dolgozott ki a „klerikális akciók elleni harc” érdekében.⁶⁸ Központi szerep hárult a *magyar kulturális intézményekre*, például a Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, valamint Sepsiszentgyörgyön működő állami színházakra. Színészeket és rendezőket mozgósítottak, hogy a katolikus lakosságú rajonokban egy teljes héten át naponta három-négy előadást tartsanak. A kampány eredményeként öt nap leforgása alatt 24 előadást tartottak, amelyeken a hivatalos statisztikák szerint 12.572 néző vett részt. Ennél is látogatottabbnak bizonyult az a 10 mozíkaraván, amelyek a legelszigeteltebb falvakban is több ezer néző számára tették lehetővé, hogy életükben először mozgóképet lássanak. Ezen felül a politikailag legbonyolultabb rajonnak minősülő Csíksban iskolai szinten kulturális vetélkedőket, tánc- és népdalversenyeket szerveztek, és nem maradt el a modern élet csodája sem – egy motorbicikli-verseny formájában.

68 Tájékoztató a VIT előkészítésében lebonyolított kulturális akciókról és a klerikális akciók elleni harcról a csíksomlyói búcsú alkalmával. Marosvásárhely, 1953. május 27. ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 247-252. f.

*Csíkszentmártoni fiúk a rajoni futóversenyen.
(A fénykép Olti Ágostontól származik)*

1953. május 24-én, pütkösd vasárnap a MAT 507 községi művelődési házában (kulturóthonában) az aktivisták előadást tartottak *A Vatikán, az angol-amerikai imperializmus lakája* címmel.⁶⁹ A kitűzött célt utólag elértnek minősítették, bár nem hiányozhattak az ellenséges megnyilvánulások iránti éberségre vonatkozó bírálatok:

„Sikerült teljesen elszigetelni a vallásos tömegeket a csíksomlyói búcsún való részvételtől, amelyet nem is tartottak meg egy mise kivételével, amelyen 170 környékbeli parasztasszony vett részt, más községekből senki. A vallási reakció megpróbált hatást gyakorolni a fiatalokra azzal, hogy elsősődözásra vitte őket. A helyi pártszervezet éberségének hiánya miatt a Csíkszent-

69 ANDJM, fond 1134, dosar 70/1953, 2-3. f.

domokos községi plébánosnak 24-én reggel 6-kor sikerült 60 asszonyt elvinnie a falu szélén álló kápolnába és ott misét tartania.”⁷⁰

Az ötvenes évek során éppen a kulturális célú magyar nyelvű propaganda és tömegagitáció képezte azt a területet, ahol összeért és szétválaszthatatlanná vált a MAT politikai (integratív) és önazonosságtudatot adó (disszimilatív) funkciója. Főleg az első években a kulturális termelés ritkán kapott „saját” magyar arculatot, tökéletesen beilleszkedett az országos szinten zajló akkultúrációba. Székelyföldön azonban sokkal őszintébben hadakoztak a pártkáderek, az agitátorok és az értelmiségiek a katolikus egyház és a „miszticizmus” ellen. Nekik, a kisebbségieknek Sztálin ajándéka, a nyelvi jogok és a területi autonómia személyes kérdéssé tette az ideológiai sémákat is. A romániai kommunista rendszerben 1956-ig kizárólag a jót, vagy legalább a kevésbé rosszat látták.

Ezzel is magyarázható, hogy a MAT vezetői „ragaszkodtak” Sztálinhoz, s ezt a magatartásukat 1956-ig a központ is táplálta. 1953 júniusában, miközben Magyarországon a sztálinista kultusz eltemetésére készültek, a *Vörös Zászló* elméleti cikket vett át a *Scânteia*-ból *J. V. Sztálin és a nemzeti kultúra* címmel, mely szerint „a nagy Sztálin termékeny géniusza” a művelődés és a tudomány minden területén helyes és követendő útmutatást adott.⁷¹ A helyi magyar lakosság azonban korántsem elégedett meg a MAT formális szerepével: az alkotmány által ígért „magyar világot” követelték.

„A Tözeg-telepen Domokos Lajos raktáros nyilvánosan kijelentette, hogy Gheorghe Bălaj elvtárs műszaki felelősnek románként semmi joga ahhoz, hogy a MAT-ban lakjon. Az alapszervezet válaszként gyűlést rendezett, amelyen minden munkás kifejtette véleményét Domokos sovén magatartásá-

70 ANDJM, fond 1134, dosar 73/1953, 250. f.

71 J. V. Sztálin és a nemzeti kultúra. *Vörös Zászló*, 1953. június 26.

ról, és maguktól megoldották a problémát azzal, hogy azonnali elbocsátását kérték, ami be is következett.”⁷²

Sokszor hasonlóképpen reagáltak arra, hogy az autonómia ellenére továbbra sem volt szabad megemlékezni március 15-éről. Sőt a Csík rajoni, kizárólag magyarokból álló pártbizottság a kulákok és a „magyar sovinizmus” leleplezésére használták fel e nem hivatalos ünnepnapot. Attól való félelmükben, hogy a magyar nacionalizmus cinkosaiként tűnhetnek fel, a tartományi pártvezetők odáig jutottak, hogy már 1953-ban szorgalmazni kezdték a román nyelv és kultúra terjesztését a MAT-ban. Csík rajonban az Ifjúság Szövetsége (IMSZ) és a nőszövetség támogatásával román nyelvtanfolyamokat szerveztek.⁷³ Ezen felül a kultúraterjesztő hálózatoknak (a marxista, mezőgazdasági és darwinista előadásokat szervező Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság/TKTT-nak) otthont adó művelődési házak vezetőit bírálták, amiért a vegyes lakosságú falvakban eltúrték, hogy a kulturális eseményeket minden etnikum külön tartsa meg. A sztálini nemzetiségi politika termékeként született MAT-ban Sztálin kultusza még évekkel a diktátor halála után is virágzott. 1953 novemberében mutatták be két marosvásárhelyi szobrász, Izsák Márton és Csorvássy István által készített Sztálin-szobor⁷⁴ gipszmodelljét. Az impozáns, közel öt méter magas bronzszobrot 1955. december 21-én, a diktátor születésének évfordulóján avatták fel a városháza előtt, és ott állt egész 1962 tavaszáig, amikor a kellemetlenné vált emléket egy éjszaka alatt eltüntették.⁷⁵

72 Jelentés a Csík rajoni pártszervezet tevékenységéről a sovinszta-nacionalista megnyilvánulások és a miszticizmus elleni harc eredményeiről. Csíkszereda, 1953. április 5. ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 141. f.

73 ANDJM, fond 1134, dosar 69/1953, 128. f.

74 *Vörös Zászló*, 1953. november 17.

75 A szobor eltávolításának körülményeiről mai napig eltérnek a vélemények. Előbb bedeszálták, majd egy idő után eltávolították.

Marosvásárhely főtere az ötvenes években Sztálin-szoborral

2.4. A centrum–periféria viszony 1954-ben igazodás és válságjelek között

A magyar nacionalizmus elleni kampányokat részben a megfelelési kényszer indokolta, részben pedig elébe akartak menni a bukaresti elvárásoknak, s ezzel bizonyos értelemben „semlegesíteni” azokat. A lakosság azt érzékelte, hogy a MAT nem tölti be kitűzött szerepét, és számon kérte a be nem tartott, vagy csak részben teljesített ígéreteket: a gazdasági fejlődést, a közlekedési hálózat és az egészségügyi rendszer megjavulását, a kulturális jogosítványok kiszélesítését és a közigazgatás teljes kétnyelvűvé tételét. Az 1953. december 20-án megtartott tartományi néptanácsi választásokon például mintegy tízezer szavazó maradt távol az

urnáktól, és további hétezer nemmel vagy érvénytelenül szavazott. A helyi néptanácsokra leadott szavazatokból kb. tizenegyezret érvénytelenítettek. Tizenegy falusi tanácsban egyszerűen leszavazták a jelölteket, így a hatóságok arra kényszerültek, hogy meghamisítsák a végleges eredményeket.⁷⁶ A 950 „megválasztott” tanácselnököt frissen nevezték ki a helyi közösségekre 1952 nyarán ráerőszakolt és rendkívül népszerűtlen munkáskáderekből.⁷⁷ Emellett továbbra is arra kellett ügyelniük, hogy fenntartsák a pontos etnikai „egyensúlyt”: a 6215 tartományi, rajoni és helyi tanácsos 21,4 százaléka volt román nemzetiségű, enyhén felülmúlva a román lakosság 20 százalékos arányát, amely tényt ráadásul pozitívnak minősített a magyar nacionalizmus vádjától tartó helyi nyilvánosság. A problémákról az RMP KV is értesült, méghozzá a centrum és a periféria között közvetítő szerepet játszó Mogyorós Sándor PB-tagtól, aki marosvásárhelyi nemzetgyűlési képviselő is volt. Luka Lászlóval ellentétben Mogyorós nem Székelyföldről származott (Nagyszalontán született), és kevés rokonszenvet mutatott a helyi hatóságok iránt. A választási kampány során 1953. november 17-én Mogyorós felkereste saját választási körzetét, Marosvásárhelyt is, ahol gyűlésre hívták a legjelentősebb helyi ipari létesítmények (Simó Géza bútorgyár, vasúti szerelóműhely, Encsel Mór – a mai *Metalotecnica* – és Petőfi Sándor bőrgyár) munkásaiból kiválogatott szavazókat.⁷⁸ Annak ellenére, hogy a hallgatóságot igen gondosan válogatták és „készítették fel”, a gyűlés meglehetősen feszült légkörben zajlott le. A munkások komolyan sérelmezték, hogy az augusztus 19–20-i KV plénumot követően elhangzott, az áruellátás javításáról szóló ígérek elle-

76 A visszaélésekről lásd ANDJM, fond 1134, dosar 72/1953.

77 Ezt Mogyorós Sándor is elismerte marosvásárhelyi látogatása során. A MAT pártbizottság ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1954. január 9. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 1/1954, 19. f.

78 Mogyorós Sándor elvtárs találkozója a marosvásárhelyi 1. sz. körzet választóival. Marosvásárhely, 1953. november 17. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1953, 1-16. f.

nére a boltokban nem lehet lisztet és cukrot kapni, ezeket a cikkeket csak a feketepiacon árulják, aránytalanul magas áron. Többen panaszkodtak a gyakori áramkimaradásra, amelyek (az iparterület kivételével) az egész várost érintették. Szóba került az utak siralmas állapota is. A naponta 15–20 kilométert (gyakran gyalog vagy szekéren) ingázó munkások az évek óta ígért közfürdőt is számon kérték.⁷⁹

Az öntudatosabb vagy csak merészebb aktivisták ugyanakkor nemzetiségi ügyeket is felvetettek. Egy felszólaló jelezte, hogy továbbra is túl kevés kétnyelvű táblával lehetett találkozni, és a vasutasok azzal vádolták a kormányt, hogy diszkriminálja a marosvásárhelyi állomást, amit a román vasúti hálózatban másodrangúvá fokoztak le. Egyikük azt is elmesélte, hogy amikor a marosvásárhelyi vasutasokat jutalomkirándulásra Kolozsvárra vitték, a legrosszabb állapotban levő vasúti kocsit jelölték ki számukra, amit a román főnökök csak is „sovinizmusból” tehettek.⁸⁰ Mogyorós válaszában közép-pontjában ezek után nem állhattott más, mint a múlt és a jelenlegi állapotok összevetése. Arra emlékeztette hallgatóságát, hogy több ezer elvtárs áldozta életét azért, hogy lehetővé tegye a proletariátus hatalomra kerülését, és ígéretet tett arra, hogy a következő időszakban a sok felvetett problémát orvosolni fogják.⁸¹

Mogyorós Sándor, 1953

79 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 1/1954, 12-13. f.

80 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1953, 4. f.

81 Uo. 12-14. f.

1954 első hónapjaiban a helyi hatóságok is beismerték, hogy az új rendszer győzelmi retorikájával ellentétben a megélt valóság sokkal sivárabb: az egyetemi poliklinika például krónikus személyzetihiánnyal küszködött, amelynek hátterében az állt, hogy 1953-ban elbocsátották a korábban irgalmas nővérként ott dolgozó ápolónőket, akiket azzal vádoltak, hogy bojkottálták az észak-koreai áldozatok javára történő véradást. A MAT vezetősége tehát végrehajtotta a bukaresti utasítást, de semmilyen kárpótlást nem kapott, és egy kemény hangvételű jegyzékben azzal vádolta az Egészségügyi Minisztériumot, hogy nem utalta át azt a 600 ezer lejt, amelyet az 1954-es költségvetés egy új kórház felépítésére előirányzott. Ennek következtében a kevés rendelkezésre álló kórházi szoba elképzelhetetlenül túlszűfoltta vált, és az 1954. februári rendkívüli hideghullám következtében több száz újszülött (ezek közül ötvenen a tartományi székhelyen) halt meg tüdőgyulladásban.⁸² Az iparról szóló titkos jelentésekből is egy primitív felszereltségű, állandó működési nehézségekkel küzdő szerkezet rajzolódik ki, amelyben havonta több ezer munkaóra veszett el a zsellérekből és a „kulákokból” munkásokká avansáltak „igazolatlan” hiányzásai és a rossz munkaszervezés miatt.⁸³ A mezőgazdaságban pedig a hűvös időjárás és a kollektivizálási kampány felfüggesztése miatti bizonytalanság nagyon gyenge termést eredményezett: egy 1954 áprilisi jelentés szerint a tervezett mennyiséghez képest kukoricából 20 százalékot, búzából 57 százalékot, burgonyából 69 százalékot sikerült csak betakarítani. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy az RMP KV száz instruktort küldött a MAT-ba, és további 1300 tartományi és rajoni aktivistát mozgósítottak.⁸⁴

82 Tájékoztató jegyzék az RMP Központi Vezetőségéhez. Marosvásárhely, 1954. április 16. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 86-88. f.

83 Tájékoztató jegyzék az 1954-es Állami Terv teljesítéséről az év első harmadában. Marosvásárhely, 1954. április 26. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 92-94. f.

84 ANDJM, fond 1134, dosar 94/1954, 150-165. f.

1954 áprilisában Bukarest személycserékkel válaszolt a moszkvai elvárásokra, és a MAT-ból illetve az Erdélyből érkező kedvezőtlen hírekre. Gazdasági és nemzetiségpolitikai vonatkozásban Gheorghiu-Dej arra kényszerült, hogy Rákosi Mátyáshoz hasonlóan megváljon az egyik általa birtokolt tisztségtől, megtartva a csekélyebb politikai súlyú miniszterelnöki pozíciót. Az RMP első titkári posztját, amit 1945 októbere óta töltött be, átadta egyik hívének, Gheorghe Apostolnak, akit a Moszkva által szorgalmazott „kollektív vezetés” elve alapján négy titkárból álló csapat segített. Feltűnést keltett az akkor még kevésbé ismert, de már évek óta feltörekvő Nicolae Ceaușescu, és magyar vonatkozásban különösen fontosnak bizonyult a székely származású Fazekas János kinevezése.⁸⁵

A bukaresti hangulatváltás a MAT-ban is érezte hatását. Az 1954. május 11-én megtartott tartományi büróülésen a pártközpontot nem a keményvonalas Mogyorós, hanem a rugalmasabbnak tartott Goldberger Miklós képviselte, aki éppen az RMP KV adminisztratív osztályát felügyelte. Ugyanígy meghívást kapott Natalia Ciuchină, a tartományi pártbizottság szervezési osztályának vezetője. Ekkor vetették fel először a párt belső nyilvánossága előtt – ráadásul egyetlen napirendi pontként – a Securitate és a Milícia által az elmúlt időszakban lezajlott „kulákellenes” akciók során elkövetett törvénytértéseket. Szokatlanul kemény hangnemben szólították fel Kovács Mihály alezredest, a tartományi állambiztonsági parancsnokot, hogy adjon számot a visszaélések okairól és nevezze meg a felelősöket.⁸⁶ A tanácsstalanságot jelzi, hogy az ülés elején a helyi vezetők még azt hitték, a fegyveres szervek munkáját „építő” jelleggel kell bírálni. A mezőgazdaságért felelős Kapusi József és a MAT néptanácsának elnöke, Bugyi Pál arról

85 A bukaresti pártvezetésben bekövetkezett változásokat elemzi Fisher-Galați: *20th Century Rumania* i. m. 128-134.

86 A tartományi büróülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1954. május 11. ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 6-13. f.

panaszkodtak, hogy „amikor azt kérjük a Milíciától, hogy avatkozzon be a kötelező termés beszolgáltatáskor, az elvtársak azzal a kifogással utasítják el, hogy nem kaptak erre vonatkozó utasításokat”.⁸⁷ Goldberger szerint viszont egészen más, pontosabban etnikai jellegű volt a probléma. Miközben a Securitate csak a városokban és a legnagyobb községekben, rajonközpontokban működött (itt arányosan „képviseltették” magukat a magyarok), a Milíciának minden településen volt helyőrsége. Mivel azonban a magyar lakosság nem szívesen jelentkezett a Milícia kötelékébe, a központi hatóságok figyelmetlensége miatt is számos román nemzetiségű volt csendőrt alkalmaztak, és beavatkozásuk egy magyar többségű településen gyakran vezetett etnikai konfliktushoz.⁸⁸

De a kritikákból a Securitaténak is jutott. A szervezetet az ellenséggel való összejátszással vádolták, amennyiben előfordult, hogy a legbefolyásosabb kuláknak sikerült meggyőznie az ivócimbora tisztet: baráti kérésére mondjon le az adott település kollektivizálásáról és egyúttal a lakosság fegyveres zaklatásáról. A felszólalások némelyike azt a tézist erősítette meg, miszerint a búza erőszakkal való elkobozásának folytatása gyűlöletet kelt, és nem segíti a társadalmi kontroll megteremtését. A Belügyminisztériumból érkező utasításoknak a párt tartományi apparátus véleményét mellőző, mechanikus végrehajtásához szokott tartományi parancsnok most szembesült először a párt részéről érkező bírálatokkal, és kellemetlen helyzetben találta magát. A kemény, de gyakran egymásnak is ellentmondó vádakra Kovács azzal válaszolt, hogy az általa vezetett apparátus is csalódott, úgy érzi, hogy a párt elárulta őket, mivel éppen 1954 elején, a gazdasági

87 Uo. 7. f.

88 A nemrég kutathatóvá vált marosvásárhelyi belügyi kirendeltségnek második világháború utáni kb. 55 folyóméteres iratanyaga (ANDJM, fond 594) azt bizonyítja, hogy a két rendvédelmi szerv közötti együttműködés az ötvenes évek első feléig korántsem volt mentes az etnikai súrlódásoktól.

racionalizáció során 20 százalékkal csökkentette a fizetésüket, és hasonló mértékű létszámcsökkenést is végrehajtottak.⁸⁹ Így az ülés egyetlen kézzel fogható eredménye egy párthatározat lett a BM kötelékében szolgáló operatív tisztek politikai oktatásának javításáról a tartományi bizottság propagandaosztálya által szervezett ötnapos szemináriumok révén.⁹⁰

1954 tavaszán tovább éleződött a feszültség a központ és a periféria között. Hiába szállt harcba a helyi sajtó a „nacionalizmus maradványainak felszámolásáért”⁹¹: a mély történelmi gyökerű etnikumközi feszültségek nem szűntek meg, sőt nemegyszer nyilvánosságot is kaptak. A május 1-jei ünnepség előkészületeit is ilyen jellegű incidensek zavarták meg. Kézdivásárhelyen magyar fiatalok egy csoportja az április 25-ére összehívott eligazító gyűlésen azzal okozott botrányt, hogy „magyar nacionalista dalokat” énekeltek, és hangosan kérdezték, miért nem adták vissza Erdélyt Magyarországnak a második világháború után. Az ügy hamarosan átkerült a politikai nyomozókhoz, és az érintetteket letartóztatták.⁹² Néha a társadalmi feszültségek is etnikai jelentéssel töltődtek fel: amikor a kormány május 1. tiszteletére elrendelte, hogy lássák el a boltokat olajjal, cukorral, liszttel, hússal és szeszes italokkal, a „magyar” és a „román” rajonok közötti feltételezett egyenlőtlen elosztás kiváltotta a román közösség neheztelését, amely azzal vádolta a helyi hatóságokat, hogy „az ellenséges magyar elemekkel” játszanak össze.⁹³

89 ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 8. f.

90 A MAT pártbizottságának határozata a Belügyminisztérium szerveinek munkájáról. Marosvásárhely, 1954. május 11. ANDJM, fond 1134, dosar 95/1954, 19. f.

91 Lásd a *Vörös Zászló* „nevelő” írásait: A nemzetiségi kérdés megoldás hazánkban (1954. február 6.); Kultúrotthon a nacionalizmus és sovinizmus felszámolásáért (1954. március 1.).

92 Bizalmas tájékoztató az RMP KV-hez a május 1-jei előkészületekről. Marosvásárhely, 1954. április 28. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 95-98. f.

93 Uo.

További feszültségforrást képzett az a kormányrendelet, amely előírta azoknak a földeknek és ingatlanoknak a visszaszolgáltatását, amelyeket 1945-ben a több mint 300 ezer Erdélyben maradt „német nemzetiségű”, azaz szász és sváb származású állampolgártól koboztak el. Az új szabályozás a jogfosztott németek állampolgári jogait, például a szavazati jogot visszaállította, de a háború után kialakult tulajdonjogi viszonyokat is érintette. A Magyar Autonóm Tartományban a németek elsősorban Szászrégen rajon nyolc községében éltek, ahol összesen 361 szász család kapott törvényes felhatalmazást az elkobzott otthon és az ehhez kapcsolódó ingóságok visszafoglalásához. A visszaszolgáltatandó földek 1949-től a termelősövetkezetek (GAC) vagy az állami gazdaságok (GAS) birtokába és kezelésébe kerültek, míg a lakóházakba magyar vagy román telepeseket költöztettek be. A jogtalan állapotok megszüntetését célzó intézkedés csak tovább fokozta a feszültséget azok között, akik a kollektív gazdaságba belépve megkapták egy-egy szász elkobzott házát, valamint a volt tulajdonosok között, akik a helyi néptanácsnál hiába próbálták elérni a betelepítettek kilakoltatását.⁹⁴

1954 nyarán az etnikumközi viszonyok feszültebbé váltak az autonóm tartományban. A magyar lakosság körében hirtelen elterjedt a szóbeszéd: Erdély hamarosan visszakerül Magyarországhoz.⁹⁵ Ötven év távlatából lehetetlen vállalkozás meghatározni, honnan és hogyan indultak a híresztelések, de a visszaemlékezők szerint ez nagyrészt Nagy Imre kormányának tevékenységére, és még inkább a magyar kormányfőbe vetett bizalomra vezethető

94 Több esetről is beszámolt a tartományi pártbizottság az RMP KV-nek írt tájékoztató jegyzékében. Marosvásárhely, 1954. május 22. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 115-116. f.

95 Erről a MAT pártbizottsági iratok, belügyi jelentések és a magyar diplomácia megfigyelései egyaránt tanúskodnak. ANDJM, fond 1134., dosar 96/1954, 117-130. f.; ACNSAS, fond Informatív, dosar 4436, 63. f.; A Magyar Autonóm Tartomány két éve. Bukarest, 1955. március 11. MOL, XIX-J-1-j, 18. doboz, 002249/1.

vissza. A bukaresti integratív nemzetiségpolitikából kiábrándult, a román nacionalizmus visszatérésétől tartó magyar baloldali elit és a pártapparátus egy része Nagy Imrében már nemcsak hithű kommunista kormányfőt, hanem nemzeti vezetőt is látott, aki Rákosival ellentétben valóban saját népének érdekeit kívánja szolgálni. (A következő alfejezetben beszámolunk arról, milyen konfliktushoz vezetett ez a Nagy Imre-kép a román–magyar kapcsolatokban. Alább viszont továbbra is az autonóm tartományban tapasztalt feszültségeket és az erre adott válaszokat elemezzük.) A helyi magyar vezetőréteget, pártkádereket és értelmiségieket elsősorban a MAT el nem ismerése és lebecsülése keserítette el, függetlenül attól, hogy ennek jelei melyik fővárosból, Bukarestből vagy Budapestről érkeztek. 1954 áprilisában a Románia-szerte nagyon sikeres magyar kulturális hét alkalmával a Marosvásárhelyre látogató magyar kulturális attasé döbbenet tapasztalta a magyar kultúrafogyasztás iránti kielégítetlen igényt (pl. reggeltől éjszakáig hosszú sorok kígyóztak a mozik előtt). Néhány hónappal később, augusztus 9-én már panaszáradat fogadta a magyar diplomatát, amit jellemzően az „ellenzékiséggel” nehezen vádolható Hajdu Győző, az *Igaz Szó* főszerkesztője tolmácsolt. Hajdu sérelmezte a Budapest és Bukarest részéről egyaránt tapasztalható közönyt, mellőzést:

„A Magyar Írók Szövetsége, magyar irodalmi folyóiratok és lapok vezetői nem veszik tudomásul azt aényt, hogy a Román Népköztársaságban sok élvonalbeli, nagytehetségű [sic – S. B] magyar író él és dolgozik. Többször hangsúlyozta Hajdu elvtárs, hogy véleménye szerint a magyarországi írók lebecsülik a Romániában dolgozó magyar írókat és munkájukat. „⁹⁶

Még súlyosabbak voltak azonban Hajdunak a bukaresti illetékesek ellen tett panaszai:

96 Látogatás az *Igaz Szó* szerkesztőségében. Bukarest, 1954. augusztus 14. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 08643.

„A folyóirat megjelentetése továbbra is a legnagyobb nehézségekbe kerül. Hajdu elvtárs véleménye szerint ezeket a nehézségeket a román Művelődésügyi Minisztérium és a Román Írók Szövetsége tudatosan gördítik a szerkesztőség elé. [...] Beszélt Hajdu elvtárs arról is, hogy milyen sok nehézség van az *Igaz Szó* egy-egy példánya megjelentetésénél. A kéziratokat Bukarestben cenzúrázza az Írószövetség és a pártközpont illetékes szerve. Elmondotta, hogy a cenzúrázás minden esetben rendkívül sok időt (2–3 hetet is) igénybe vesz, aminek azután az a következménye, hogy a folyóirat soha nem tud pontosan megjelenni.»⁹⁷

1954 őszén két színházi előadás körül kipattant botrány tovább mélyítette Bukarest és a MAT közötti ellentétet. Szeptemberben a központi hatóságok nem véletlenszerű figyelmetlensége miatt a Bukarestben vendégszereplő Székely Színház félig üres széksorok előtt játszott, és a turnét meg sem említették a román lapok.⁹⁸ Október 13-án Marosvásárhelyen viszont Ilyés Gyula az 1848-as forradalmat és szabadságharcot felelevenítő *Fáklyaláng* című színdarabját mutatta be a társulat. A jeles író legújabb művének színpadra állítása kulturális eseménnyé vált: az ötvenes évek elején ritkán fordult elő az erdélyi színházi életben, hogy ne a szocialista realizmus kánonja szerint megírt műveket adjanak elő, főleg ha magyarországi produkcióról volt szó. A magyar nagykövetség kulturális attaséját panasz és elkeseredettség fogadta: Romániában semmilyen politikai reformot nem hajtanak végre, miközben Budapesten Nagy Imre az 1953-as kormányprogram megvalósítására készül, amiről a jelenlévő magyar értelmiségiek nap mint nap értesültek a rádión és az írott sajtón keresztül.⁹⁹ Végül november elején a sepsiszentgyörgyi színház által bemutatott *Gyalog fecske* teremtett alkalmat a magyar diplomácia és az erdélyi értelmiség közötti információcserére. Balla Károly műve, amely elsőként

97 Uo.

98 A Székely Színház bukaresti vendégszereplése. Bukarest, 1954. szeptember 15. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 0922.

99 Uo.

ábrázolta romániai magyar szemszögből az 1944 utáni munkásosztály küzdelmeit, bizonyára csak ürügyként szolgált több befolyásos személy, közöttük Szász János, Sóni Pál, Sütő András, Asztalos István, Majtényi Erik megjelenéséhez. A magyar diplomácia arra lett figyelmes, hogy a párt által csak „írókáderek”-nek titulált, 1948 után pozícióba került szerkesztők és irodalmárok „mind panaszkodtak a jelenlegi politikai és gazdasági viszonyokra”.

„Kiábrándultság, bizonytalanság érzett hangjukból. Többen meg is jegyezték, hogy Magyarországon egész más a helyzet. Egyébként ezen a napon került nyilvánosságra a Luca per [...]. Többen a jelenlévők közül hangsúlyozták azt, hogy az erdélyi lakosság nagy rész nem hisz Luca bűnösségében. [...] Azt beszélik, hogy Lucát azért nem végezték ki, mert nem bűnös.”¹⁰⁰

A kritikussá vált helyzetben, a Luka-perben meghozott ítélet egyfajta utolsó csepp volt a pohárban, mivel már 1954 nyaratól az RMP KV által foganatosított intézkedések rossz hangulatot teremtettek a magyar lakosság körében: a MAT-on kívül fokozatosan, látszólag nem tervszerűen fogyatkoztak a kétnyelvű cégtáblák és feliratok, Erdély-szerte elégedetlenséget váltott ki a magyar nyelvű műszaki oktatás elsorvasztása és a moldvai csángók számára csak néhány éve felállított iskolák bezárása.¹⁰¹ A kiábrándultság nyíltabb kifejezése mögött természetesen az a rosszul leplezett remény állt, hogy Nagy Imre „nemzeti” kormánya határozottan fog fellépni az erdélyi magyar kisebbség érdekében, számon kérve Bukaresttől a lenini nemzetiségpolitika következetes alkalmazását.

A román kommunisták 1954 őszén azonban már elmozdulni látszottak a „klasszikus” lenini-sztálini nemzetiségpolitikától. A sztálini mintaszerkezet csak „lenini” tartalmától kiürítve működ-

100 A *Gyalog fecske* c. színdarab bemutatója Sepsiszentgyörgyön. Bukarest, 1954. november 11. MOL, XIX-J-1-k, 23. doboz, 10883.

101 Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*, i. m. 299-302.

hetett tovább. 1954. október 28-án a *Scinteia* szerkesztőségi cikket közölte *A román nép és az RNK-beli nemzetiségek megtörhetetlen egysége és testvérisége* címmel, és ismételt felvetette a különböző nemzetiségek együttélésén alapuló integrációs modellt. Ennek megerősítésére 1954 nyarán az RMP KV *A nemzetiségi kérdés megoldása az RNK-ban* címmel szemináriumokat és előadásokat rendezett a magyar nemzetiségű kádereknek.¹⁰² 1954. október 28-án pedig a *Scinteia*ban jelentetett meg egy terjedelmes ideológiai útmutatót¹⁰³, és november folyamán az RMP KV agitációs és propaganda osztálya új irányelveket fogalmazott meg a művelődési házak számára, amelyek keményen elítélték a nemzetiségi szeparatizmust. Figyelembe véve a „román nép és az együtt élő nemzetiségek közötti testvériség elmélyítésének” szükségességét, az új elvárások főleg a MAT területén élő fiataloknak, tanítóknak és pártaktivistáknak szánt román nyelvtanfolyamokban, illetve a nemzetiségek közötti együttélés témáját megjelenítő művészeti kiállításokban és „vizuális agitációs elemekben” konkretizálódtak.¹⁰⁴ Az irányelvek szerint támogatandónak számítottak az addig főleg falusi közegben igen ritka vegyes házasságok is: Aldoboly faluban, amint azt az újság is közölte, több házasságot kötöttek, és a helyi hivatalnokok – a központ általi nyomásnak engedve – egy Bukarestbe küldött jelentésben kifejezték abbeli reményüket, hogy ez végül elhozza „a hagyományos nemzeti különállás” megszüntetését.¹⁰⁵ 1954 decemberében az *Igaz Szó* népszerűsítése érdekében az RMP KV egyhónapos turnét szervezett a folyóiratnak, ami nemcsak a MAT-ot és Erdély magyarlakta városait, hanem a Kárpátokon túli központokat is érintette. Nyilvánvalóan tűnt, hogy a hatalom új jelszava az új román(iai) kultúra egységes

102 Marosvásárhely, 1954. november 27. Tájékoztató a tartományi pártbizottság intézkedéseiről nemzetiségi vonalon. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 197. f.

103 Unitatea și frăția de nezdruincinat a poporului român cu toate naționalitățile din RPR. *Scinteia*, 1954. október 28.

104 ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 202-203. f.

105 *Vörös Zászló*, 1954. november 11.

jellege, azzal a tétellel kiegészítve, hogy a román kultúrának a nem román nyelven kiadott termékek is szerves részei.¹⁰⁶

A november folyamán beindult pozitív korrekcióról Petru Groza volt kormányfő, 1952 óta a Nagy Nemzetgyűlés elnöke számolt be 1954. december 6-án a bukaresti magyar nagykövetnek. Groza elmondása szerint „azelőtt letolták, ha a magyarok érdekei mellett foglalt állást, ami gyakran előfordult”, de az utóbbi időszakban a párt gondoskodásának köszönhetően hamarosan jobbra fordul a romániai magyarság sorsa.¹⁰⁷ Valószínűleg a nemzetgyűlés elnöke arra utalt, hogy azokba a napokban határozták el az 1949. június 21-e óta börtönben lévő Márton Áron püspök büntetésének felfüggesztését. A politikai döntés 1955. január 3-án született, és a püspököt február elején engedték ki a zsilavai fegyházból, de még hetekig Bukarestben tartották fizikai felépülése érdekében. Márton Áron március 24-én érkezett haza Gyulafehérvárra, és azonnal nekilátott az egyházmegye és a békepapok által irányított teológiai intézet rendbetételének.

A magyarországi folyamatoktól felbátorított erdélyi magyar kommunista értelmiség igényeit azonban már nem elégítette ki az RMP integrációs modellje, amely mögött a román nacionalizmus újjászületését sejtették. Az 1930-as és még inkább az 1940-es években felnőtt, kisebbségben született magyar értelmiségi réteg pozicionális típusú elit volt: kiváltságos helyzetét döntően a román kommunista rendszernek – valamint a Szovjetunióknak – köszönhette, nem pedig saját társadalmi teljesítményének. Bukarest és az erdélyi magyar értelmiség 1945 utáni együttműködésének alappillére éppen a magyar kulturális sajátosság, a kisebbségi kulturális (ön)szegregáció elfogadása volt. A kommunista ideológia sztálini változata viszont már nem elégítette ki azokat, akik a Nagy

106 *Az Igaz Szó* bukaresti turnéja. Bukarest, 1954. december 16. MOL, XIX-J-1-k, 24. doboz, 011999.

107 Beszélgetés Petru Grozával. Bukarest, 1954. december 6. MOL, XIX-J-1-j, 9. doboz, 001690.

Imre vezette magyar kormányban látták a megújulás reményét. Már jóval az SZKP XX. kongresszusa előtt egyszerre politikai reformokról és desztalinizációról álmodtak, miközben az elért nemzetiségi jogok tiszteletbetartását követelték.

A legjelentősebb kordokumentum e tekintetben a Bolyai Egyetem három fiatal oktatója, Tóth Sándor filozófus, Papp Sára irodalmár¹⁰⁸ és Weiszmann Endre fizikus által készített jelentés volt, ami 1954 decemberében készült a Kolozs tartományi pártbizottság megrendelésére.¹⁰⁹ A vizsgálat olyan tematikát tűzött ki célul, amely korábban tabutémának számított: a nemzetiségek közötti együttélési gondok Kolozsváron és általában Erdélyben, különös tekintettel a magyar és román oktatók viszonyulására a párt nemzetiségi politikájához.¹¹⁰ A bizalmas interjúkon és háttérbeszélgetéseken alapuló terjedelmes szöveg, noha a párt felkérésére született és a Központi Vezetéshez továbbították, csak a tipikus „bikkfanyelven” fogalmazott címében őrizte a korszak sablonjait: *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája*. A jelentést megfogalmazók ugyanis nem azt vizsgálták, amit a tartományi pártbizottság kívánt volna (ez a körülmény nem került el a sorok közötti olvasásban edzett párthivatalnokok figyelmét). Ahelyett, hogy a címben is szereplő magyar nacionalizmust leplezték volna, inkább egy másik, de ezzel párhuzamos jelenséggel foglalkoztak, és nem kevesebbet állítottak, mint azt, hogy Kolozsváron felütötte a fejét a régi/új román nacionalizmus, amelyet a párt nemcsak nem

108 Lásd a Papp Sárával készített interjút. 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., készítette Gagyi-Balla István.

109 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Keziratára (Teleki László Alapítvány Kéziratai), K-2442/92. *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája*, A kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem R.M.P. alapszervezete bürojának megbízásából készült jelentés, 1954. december-1955. március.

110 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., 96.

mérsékel, hanem látszólag támogat is.¹¹¹ A párt nemzetiségi politikájának bírálata két kérdésre összpontosított. A szerzők kidomborították a Magyar Autonóm Tartomány megalapításának negatív hatásait a romániai magyarságra, de rátértek a be nem tartott ígéretekre is (pl. a MAT statútuma).

„Mi foglalkoztatja a magyar értelmiségieket a Magyar Autonóm Tartománnyal kapcsolatosan? Egyrészt (főleg a Magyar Autonóm Tartománybelieket) az foglalkoztatja, hogy immár harmadik éve késlekedik az Autonóm Tartomány 1952 nyarán beígért statútuma. Másrészt (főként a más tartománybelieket) az a kérdés foglalkoztatja, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása nincs-e rovására a Magyar Autonóm Tartomány területén kívül élő romániai magyar tömegeknek (akik a romániai magyarság nagyobbik részét teszik ki). Idevonatkozóan az összegyűjtött anyagot a következőkben foglalhatnánk össze:

Az emberek azt várták, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása a magyar nemzeti kisebbség jogainak kiteljesítéséhez fog vezetni. Ezzel szemben, az azóta eltelt időben számos olyan jelenséggel találkoztak, ami ennek ellenkezőjére utal. [...] Úgy néz ki, hogy bizonyos körök a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását megkísérlik olyan törekvések takarójául felhasználni, amelyek például Kolozsvár kétnyelvű jellegét, Kolozsvár történelmileg kialakult magyar kultúrcentrum jellegének felszámolására irányulnak.”¹¹²

A jelentés szerint a formális autonómia csak megosztotta a magyar közösséget, megfosztva több mint egymillió magyart a nemzetiségi képvisellettől, noha a legtöbb magyar oktatási és kulturális intézmény továbbra is Székelyföldön kívül, elsősorban Kolozsvárt helyezkedett el. Kimondatlanul és csendben, de működésbe lépett a Kolozsvár-projekt, melynek célja a város mihamarabbi elrománosítása volt. Az 1945-ben szovjet nyomásra engedé-

111 A jelentés körül kipattant ügyről és az anyag politikai vonatkozásairól Tóth Sándor világosított fel 2003–2004-ben folytatott beszélgetéseink során, amiért ezúttal is köszönetet mondok.

112 *A magyar értelmiségi körökben*, i. m. 30. Idézi Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 181.

lyezett magyar egyetemet a hatóságok diszkréten bojkottálták. Már 1951–52-ben az ideológiai tisztoztatások nagyobb mértékben sújtották a *Bolyait*, mint a *Babeş*t, jelentősen gyengítve a magyarul folyó oktatás színvonalát. Az ezt követő években pedig a forráshiány következtében alakult ki aránytalanság még az alkalmazottak fizetésében is: 1954-ben a magyar könyvtáros fizetése egyharmadával maradt el román kollégájától.¹¹³ A „kritika–önkritika” jól begyakorolt sémáit meghaladva, a jelentés nyíltan bírálta a román nemzetiségi politika alapjait. Ráadásul a hosszú elemzés a kolozsvári magyar értelmiség általános vélekedését tükrözte, és magukat a bírálókat sem lehetett „burzsoá sovinizmussal” vádolni: mindhárman ideológiailag igen képzett marxista értelmiségiek, pártaktivisták voltak, akiket a második világháború alatt politikai meggyőződésükért és/vagy származásukért üldöztek (ketten közülük zsidók voltak).

Az 1955 márciusában leadott jelentés kolozsvári és bukaresti pártkörökben egyaránt felháborodást váltott ki. A szerzőket azonnal meghívták a tartományi pártbizottság ülésére, amelyen két bukaresti küldött, Miron Constantinescu és Fazekas János is részt vett. Constantinescu a többenemzetiségű Temesváron szocializálódott, ismerte a magyar nyelvet és annál is jobban az erdélyi nemzetiségi kérdés összetettségét; most azonban nem azért utazott Kolozsvárra, hogy a párt politikájának nyílt bírálatát hallgassa végig. A három oktatót azzal vádolta, hogy téved a jelentésbe foglalt tényeket és a negatív értékeléseket illetően. Erre a fiatal káderek megtagadták, hogy önkritikát gyakoroljanak, és fenntartották azon állításukat, hogy a párt „hibákat”¹¹⁴ követett el, kiváltva ezzel Constantinescu haragját, aki szerint a párt nem követ el „hibákat” (*greşeli*), legfeljebb erélytelen. Dorgálásának nem voltak súlyosabb következményei. A román kommunistákat 1955-ben ugyanis nagyobb körültekintésre, rugalmasságra készítet-

113 *A magyar értelmiségi körökben*, i. m. 56.

114 1956-os Intézet, OHA 481/1992. sz., 100.

te két váratlan körülmény: a Magyarországon kibontakozó új, „érdekérvényesítő” szomszédságpolitika, valamint a MAT pártkádereinek lassú „öntudatra” ébredése.

2.5. Magyarország új szerepe

1948 és 1953 között a szovjet birodalomhoz tartozó, katonailag megszállt Magyarország sem külpolitikai mozgástérrel, sem szomszédságpolitikai koncepcióval nem rendelkezett – romániai viszonylatban sem –, és ebben a Nagy Imre-kormány megalakulása sem hozott lényeges változást. A Kolozsváron és Bukarestben szolgáló magyar diplomaták pontos képpel rendelkeztek a romániai helyzetről, ezen belül a nemzetiségi kérdés kezeléséről, de a politikai feltételek hiányában inkább csak szemlélői, mintsem szereplői voltak a minimálisra zsugorodott kétoldalú kapcsolatok alakulásának. 1954 tavaszán azonban lendületet kapott a magyar diplomáciai tevékenység Romániában. Még az áprilisban rendezett magyar kulturális hét előtt, február 20-án több minisztert és KV-tagot magába foglaló magyar küldöttség indult Romániába, de a korábbi gyakorlattal ellentétben a fővároson kívül Aradot, Temesvárt, Nagyváradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt is felkereste, és arra lett figyelmes, hogy főleg a MAT „fővárosában” – ahol többek között a Székely Színház gálaestjén vett részt – ünnepelve, feltűnő melegséggel fogadja az ottani magyar lakosság.¹¹⁵ Áprilisban magyar filmhetet tartottak Marosvásárhelyen, és nagy tumultust észleltek az odalátogató diplomaták és művészek is. A „pártos” szellemiségű szovjet és hazai filmeket nem kedvelő közönség délelőtt 11 órától egészen éjfélig megtöltötte a városi mozikat, ahol végre népszerű magyar filmeket játszottak.¹¹⁶

115 Párt- és kormányküldöttség látogatása Romániában. Budapest, 1954. március 24. 1954. MOL, XIX-J-1-k, 7. doboz, sz. n.

116 Magyar filmhet Romániában. Bukarest, 1954. április 30. MOL, XIX-J-1-k, 17. doboz, 05683.

Máig nem teljesen tisztázott, hogy Nagy Imre és munkatársai vagy a Rákosi Mátyás vezette ortodoxok álltak-e a diplomáciai kezdeményezések mögött; a korabeli pártharcok főszereplői minderre ellentétesen emlékeztek. Nagy Imre snagovi emlékirataiban az akkori kormányfő Rákosit egyfajta kompenzáló sovinizmussal vádolta,¹¹⁷ miközben Rákosi a budapesti szovjet diplomatákkal tárgyalva épp Nagy Imre „nacionalizmusának” számlájára írta a kétoldalú feszültséget.¹¹⁸ A szovjet levéltári források szerint a románok nyugtalanságában a Nagy Imre névvel fémjelzett „új szakasz” politikája nem kis szerepet játszott. Gheorghe Gheorghiu-Dej a magyar–román kapcsolatok kérdését már 1954. január 26-án felvetette Moszkvában egy Malenkovval folytatott beszélgetése során.¹¹⁹ A Nagy Imre kormány szomszédságpolitikája 1954 nyaráig a megszokott be nem avatkozási paradigma mentén alakult. Ekkor a magyar miniszterelnök érkezettnek látta az időt az egy évvel korábban meghirdetett kormányprogram gyakorlatba ültetésére, nekifogott a Hazafias Népfront szervezésének, és magyar–román viszonylatban is kezdeményezően lépett fel: szeptember 16-án levélben fordult Gheorghiu-Dej román miniszterelnökhöz, és kétoldalú tárgyalásokat javasolt „egyes tisztázatlan kérdések”, így a két ország kapcsolatainak jelentős meggyengülése, a „szükséges és óhajtott együttműködés” hiánya, valamint az erdélyi magyarság problémáinak megvitatására.¹²⁰

Nagy Imre kezdeményezése olyan pillanatban érkezett, amikor maga a moszkvai vezetés is szorgalmazta Gheorghiu-Dej hatalomból való eltávolítását (1954 áprilisában ideiglenesen el is vésztette az 1945 óta birtokolt első titkári funkcióját). Noha a kezdeménye-

117 Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* Budapest, Gondolat, 2006, 29.

118 Baráth: *Szovjet nagyköveti jelentések* i. m. 234.

119 Uo. 235.

120 78. sz. irat. Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny Keleten* i. m. 319–325; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. (1953–1958.)*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 138–139.

zést Gheorghiu-Dej a román nemzetiségpolitika bírálataként értelmezte, október 6-án látszólag pozitív választ adott Nagy Imrének, és novemberre tűzte ki a találkozt, amit végül a budapesti belviszályok hiúsítottak meg.¹²¹

A Magyar Dolgozók Pártján belüli viszonyokat jól szemlélteti, hogy Nagy Imrével „párhuzamosan” Rákosi is lépett a romániai kapcsolatokban: amikor 1954 szeptemberében régi harcostársa, az akkor éppen kegyvesztett Valter Roman a vízügyi küldöttség élén érkezett Budapestre, Rákosi azt üzenté, hogy „találkozni szeretne Gheorghiu-Dej elvtárral”. Valter Roman feljegyzései szerint, amikor az RMP vezetőinek készített visszatérése után, Rákosi a romániai magyarokkal rokoni kapcsolatokat ápolni kívánó „félmillió magyar” panaszait adta elő, majd felelevenítette az 1946-os moszkvai látogatást, melynek alkalmával felvetette Sztálinnak: Erdély egy részét adják vissza Magyarországnak, mivel ott „több a magyar, mint a román”. Roman szerint azonban nemcsak Rákosi feszegette az erdélyi kérdést: a kínai nagykövetségen Nagy Imrébe ütközött, aki „érintette az erdélyi magyarok kérdését, de nem abban a formában, mint Rákosi elvtárs”.¹²²

Az erdélyi kérdéshez Budapest immár nem közönyt, hanem a Kádár-korszakban továbbfejlesztett „csendes odafigyelést” tanúsított. 1954. november 3-án Rózsa Irén, a budapesti KÜM főosztályvezetője a Külkapcsolatok Intézetnek küldött átiratában a következőképpen fogalmazott: „Számunkra nagyon fontos, hogy kapcsolataink, főleg román és csehszlovák vonalon ne csökkenjenek, hanem bővüljenek.”¹²³ Az addig szinte nem létező kapcsolatok bővítéséhez, a tudományos adatgyűjtéshez és az aktuális romániai folyamatokról való fokozott tájékozódáshoz a magyar külpolitika kisebb paradigmaváltása vezetett. Budapest felismerte, hogy a be nem avatkozási doktrína nem jelentheti a határon túli kérdés teljes

121 Baráth: *Szovjet* i. m. 235.

122 75. sz. irat. Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny Keleten* i. m. 310-315.

123 Budapest, 1954. november 3. MOL, XIX-J-1-k, 29. doboz, 0118/29.

elfelejtését (hiszen ez csak táplálta a társadalomban élő Trianon-szindrómát), és arra törekedett, hogy a kétoldalú kapcsolatok bővüléséből az erdélyi magyar közösség is profitálhasson. Rákosi, Nagy Imre és a magyar kulturális szervek újabb érdeklődése Erdély iránt gyanakvást, sőt félelmet keltett Bukarestben. Ennek is köszönhető, hogy miközben Románia számára 1955 a „nyitás” éveként értékelhető (14 ezer külföldi érkezett az országba), a magyar és a szovjet kapcsolatok terén nemhogy bővülés, hanem egyértelmű visszalépés történt. 1955 folyamán megszüntette tevékenységét a kolozsvári szovjet konzulátus, és 1955. április 25-én a román KÜM egyszerű telefon-utasítással bezáratta a kolozsvári magyar Útlevélhivatalt is.¹²⁴

Mi állhatott az udvariatlan intézkedés mögött? Nagy Imre hatalomból való eltávolításának napjaiban, 1955. április 6-án román delegáció látogatott Budapestre, melynek tagjai Emil Bodnăraş honvédelmi miniszter, Fazekas János KV-titkár és Simion Bughici külügyminiszter voltak. A régi/új MDP vezetőkkel, Rákosival és Gerővel való viharosra sikeredett találkozás során Erdély kérdése egy évtized óta nem látott nyíltsággal merült fel. Bughici a kolozsvári ügygel kezdte: „Egyetlen módon lenne igazolható az Útlevélhivatal fenntartása, nevezetesen ha fenn akarnak tartani illúziókat és reményeket abban a vonatkozásban, hogy Erdély kérdését nem oldották meg véglegesen.” Fazekas hozzátette: „Az Útlevélhivatal létezése segíti a magyar burzsoáziát nacionalista-soviniszta agitációjában. Az Útlevélhivatal mintha az erdélyi magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartását ellenőrző szerepet kívánna betölteni.”¹²⁵

A vita hevében a román külügyminiszter felvetett egy kisebb horderejű, ám jelzésértékű ügyet is. A napokban magyar térképészek fordultak hozzájuk a Magyar Autonóm Tartomány térképéért, „amit az RNK térképéhez kívánnak csatolni mellékletként.”

124 Lásd Baráth: *Szovjet* i. m. 236.; Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 37.

125 Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 320.

Bughici felháborodva kérdezte: „A Magyar Autonóm Tartomány az RNK melléklete, vagy az RNK integráns része?”, és hozzátette: „Az ilyen kérdéseket csak az ellenségeink vetik fel.”¹²⁶ Jellemző módon a románok felháborodását kiváltó, Erdély elvesztésébe bele nem nyugvó Rákosi a „nacionalista” Nagy Imrének tulajdonította a kolozsvári konzulátushoz való ragaszkodást, és hozzátette, hogy a kormányfő (Nagy Imrét április 18-án mentették fel) a megszűntetendő képviselet helyett egy marosvásárhelyi konzulátus megnyitását kérte.

Ezután Emil Bodnăraş ennél súlyosabb politikai kérdésre irányította a figyelmet, és magyarázatot kért Rákositól, amiért Valter Roman budapesti látogatásán alkalmával (1954. szeptember 25–27.) magyar részről „furcsa” észrevételek és megjegyzések hangzottak el.

„A beszélgetésben Rákosi elvtárs felvetette Románia, Magyarország és Csehszlovákia közötti szorosabb együttműködés ötletét, mivel az országok gazdasága kiegészíti egymást. Másrészt az ellenséges propaganda nem beszélhetne többé a Szovjetuniótól való függésről. Személyes találkozót kíván Gheorghiu-Dej elvtárral, hogy megoldja ezeket a problémákat. A továbbiakban Rákosi elvtárs elmondta Valter Romannak, hogy Erdély kérdése sokat gyötri őt. Sztálinnál járt.¹²⁷ Azt javasolta neki, hogy Erdély egy részét juttassák Magyarországnak. [1944.] Augusztus 23. következtében értette meg, hogy ez a megoldás elfogadhatatlan. (...) Egész biztosan semmi esetben sem gondolja azt, hogy e kérdést nyíltan vesse fel, de testvérek között ezt a kérdést mégis meg lehetne vitatni, és megvizsgálni, hogy lehetséges lehetne-e megegyezésre jutni. Bodnăraş elvtárs megkérte Rákosi elvtársat, világosítsa fel, mi a véleménye a Valter Roman által jelentett kérdésekről. Bodnăraş elvtárs a továbbiakban rámutatott, hogy pártunk vezetését két dolog lepte meg:

126 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 40/1955, 5-16. f. A dokumentumot ismerteti Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 320-321.

127 Rákosi itt valószínűleg a magyar kormányküldöttség moszkvai útjára (1946. április 9-18.) tett utalást. Békés Csaba: *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. Regio*, 1992. 3. sz. 161-194.

- Hogyan beszélhet Rákosi elvtárs ilyen kérdésekről olyan elvtárssal, aki nem volt erre felhatalmazva, aki Budapesten vízügyi kérdések ügyében járt, és nem része a párt vezetésének?

- Hogyan beszélhetett Rákosi elvtárs ilyen módon Erdély kérdéséről?¹²⁸

Érthető volt ugyanis, hogy Rákosi éppen azzal a Valter Romanal osztja meg gondolatait, akivel együtt dolgozott Moszkvában, és aki még 1944 júniusában egy független erdélyi állam létrehozásában gondolkodott. A nagyváradi származású volt közlekedésügyi miniszter azonban 1954-ben parkolópályára került: ha el is fogadjuk Valter Roman beszámolójának hitelességét, nehezen érthető, miként fordulhatott elő az eset, amikor nyilvánvaló volt, hogy Roman nem számított illetékesnek egy ilyen horderejű kérdésben. A román fél mellett állást foglaló Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövet 1955 tavaszán a következőképpen foglalta össze a konfliktust lényegét:

„Rákosi azt is elmondta, hogy véleménye szerint a román elvtársak alaptalanul bizalmatlanok Magyarországgal szemben; ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy az ismeretes nehézségek felléjenek. Rákosi többek között nem érti, miért volt szükség a kolozsvári magyar útlevelelvonal bezárására. Nem ért egyet a román elvtársak azon követelésével sem, hogy szüntessék meg Erdélyben a magyar újságok terjesztését, habár már utasítást adott erre. Úgy véli, hogy az ilyen intézkedések csak felszítják a nacionalista hangulatot, és rontják a helyzetet. Miután meghallgattam Rákosit, azt mondtam: ha jól értem, most, a román delegáció és az MDP KV Politikai Bizottságának tagjai között lezajlott őszinte beszélgetés után a kérdést lezártnak tekinthetjük. Rákosi azt felelte, hogy nem így gondolja, ellenkezőleg, úgy véli, hogy két-három év múlva Erdély kérdése újból felvetődhet.”¹²⁹

Eközben változások indultak a Magyar Autonóm Tartományban is. A rendőri szigor enyhülése, Márton Áron püspök fokozott pasztorációs tevékenysége és a politikai kudarcok – például a

128 Fülöp-Vincze: *Vasfüggöny* i. m. 321-322.

129 Baráth: *Szovjet* i. m. 237.

statútum elutasítása – határozottabb „érdekképviselőre” készíteték a székelyföldi pártelitet. Fellépésükkel elsősorban az alkotmányban szentesített, de közhivatalokban nem minden esetben tiszteletben tartott nyelvhasználati jogokat kívánták érvényesíteni. A tartományi pártbizottság iratai azt bizonyítják, hogy 1955–1956 derekán különösen gyakoriak lettek a központi és a tartományi hatóságok közötti hatásköri viták. A Tartományi Szakszervezeti Tanács 1955. július 11-én ingerült hangvételű választ küldött az RMP központi szerveinek a tusnádfürdői kétnyelvű táblákkal kapcsolatban: „Mivel a tusnádi termálfürdő a MAT-ban található, szükség van arra, hogy a magyar nyelvű feliratok az idegenek tudtára adják a MAT-nak ezt a sajátosságát.”¹³⁰ Márton Áron szülőfalujából, Csíkszentdomokosról a sorkatonák bevonulásával kapcsolatban a következő jelentés érkezett a rajoni pártbizottsághoz: „A csíkszentdomokosi fiatalok piros-fehér-zöld pántlikás kalapokkal vonultak a rajoni kapitányságra. Ezt tovább súlyosbította, hogy élükön ugyanilyen díszben vonult az Ifjú munkás Szövetség rajoni titkára”.¹³¹ Máskor a lakosság került összetűzésbe a nem kevés román nemzetiségű állami hivatalnokkal. Maroshévíz rajon román nemzetiségű bíróból álló népbírósága többéves börtönbüntetésre ítelt egy teherautósofőrt, aki azt kiabálta az őt megállító közlekedési rendőrnek: „Mit képzelsz, hol élsz, hogy nem tud magyarul? Ez a Magyar Autonóm Tartomány!”, majd a szintén román nemzetiségű bíró által vezetett tartományi bíróság nemcsak elutasította a magyar vádlott fellebbezését, hanem felemelte a büntetést hivatalos személy ellen elkövetett sértésre hivatkozva.¹³²

1955 körül a helyi pártvezetés már két tűz között találta magát: a székelyek valódi „kis-Magyarországgá” alakították volna Sztálin

130 A Magyar Autonóm Tartományi szakszervezeti tanács jelentése a tartomány üdülőtelepeiről. Marosvásárhely, 1955. július 11. ANDJM, fond 1134, dosar 118/1955, 332-338. f.

131 A MAT pártbizottság számára készített jelentés a nacionalizmus elleni harcról. Marosvásárhely, 1955. március 7. ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 154. f.

132 ANDJM, fond 1134, dosar 120/1955, 163. f.

ajándékát, másrészt a pártközpont fogyatkozó megértést mutatott a MAT (létező vagy csak feltételezett) jogosítványai iránt. Bukarest arra a megállapításra jutott, hogy a magyar lakosság, beleértve a párttagok egy részét is, nemigen azonosult a román kommunista állammal. A román nyelv elsajátításának kötelességét a magyar fiatalok túlnyomó többségének a hadseregbe való bevonulásig (ami a két-két és fél éves katonai szolgálat kezdetét jelentette) sikerült megkerülni. Legtöbbször nem rossz szándékból nem tanulták meg az állam nyelvét: 18 éves korukig egyszerűen nem vagy alig találkoztak (magyarul nem tudó és nem értő) románokkal. „Kijelenthetjük, hogy az orosz nyelv elsajátításában mért eredmények jobbak, mint a román nyelv esetében” – olvashatjuk két csiki rajoni román hivatalnok által a magyar nacionalizmusról összeállított, elkeseredett hangú, egyébként magyar nyelven íródott jelentésben.¹³³ Ennek háttérében természetesen az oktatási rendszer hiányosságai is ott álltak, amely a magyar iskolák számára csak heti 2 órában írt elő román nyelv- és irodalomoktatást.

Nem meglepő, hogy az 1955. június 4–5-én megtartott második tartományi pártértekezleten immár nem az egyébként megoldatlan gazdasági és társadalmi gondok, hanem a nemzetiségi kérdés uralta a napirendet. A helyi pártemberek önkritikus hangnemet igyekeztek megütni: az RMP Központi Vezetése képviselőjében jelenlévő (és Bukarestnek jelentő) Goldberger Miklós előtt a tartományi néptanács oktatási felelőse, Szilágyi Margit megjegyezte, hogy a helyi hatóságoknak a román nyelvtudás javítását megcélzó erőfeszítései ellenére „magyar részről továbbra is tartózkodás tapasztalható a román nyelv, államunk nyelvének elsajátításával kapcsolatban”.¹³⁴ Kovács György író hozzátette, hogy az *Igaz Szó* súlyos politikai hibát követett el, amikor közölte Gellért Sándor „hazafiatlan és nacionalista” versét, és szomorúnak nevez-

133 ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 150. f.

134 A MAT II. pártértekezletének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1955. június 4-5. ANDJM, fond 1134, dosar 114/1955, 17. f.

te azt, hogy az amatőr szintársulatok kedvenc darabja továbbra is a „burzsoá” *János vitéz*, amelynek népszerűségét ezúttal nem a színdarab irodalmi érdemei, hanem a magyar népviselet használata adta.¹³⁵

Magyar párthivatalnokok

Balról jobbra: Valter István, Bodor András, Andrássofszki Tibor, Zsigmond József, König József, Szilágyi Margit, Benkő József, Szövérfi Zoltán
(A kép Valter Istvántól származik)

Az önbírálat nem elégítette ki a konkrét intézkedésekre váró központi hatóságokat, és 1955 nyarán az RMP KV első ízben indított vizsgálatot a nemzetiségi kérdés helyzetéről a Magyar Autonóm Tartományban, amit a Kóródi István, a Központi Vezetőség munkatársa által vezetett brigád bonyolított le. A helyszínen tapasztalt helyzetről a tartományi pártbizottság szeptember 2-án tartott rendkívüli ülést.¹³⁶ Vécsei Károly, a tartományi pártbizottság tudományos és művelődési osztályának vezetője szerint Sepsiszentgyörgyön az etnikumközi viszonyokat a konfliktusok és az

¹³⁵ Uo. 46. f.

¹³⁶ ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 166-184. f.

előítélet határozta meg, majd az utóbbi hónapok eseményeit sorolta: a textilgyár (román) műszaki vezetőjét szexuális zaklatással vádolják (magyar) munkások, akik szerint a férfi azért viszonyul hozzájuk elfogadhatatlan módon, mert „minden román úgy viselkedik”.¹³⁷ A munkásszállóban a román és a magyar munkások vitái többször is tettelegesséig fajulnak, és a vezetőség kizárólag „adminisztratív eszközökkel” válaszol, anélkül, hogy a résztvevőkkel együtt felfednék a konfliktus társadalmi-kulturális gyökereit.

Még súlyosabb volt a helyzet a tömbmagyar rajonok falvaiban. A kommunista rendszernek gyenge volt a társadalmi beágyazottsága, főleg vidéken az államot a helyi pártszervezet néhány aktivistája, de még inkább a milicista és az adóellenőr képviselte. Népszerű maradt Vécsei szerint az a szóbeszéd is, miszerint a Regátban nem teljesítik a terménybeszolgáltatást, de ennek ellenére jobb az élelmiszerellátás, mint a MAT-ban.¹³⁸ A lakosság széles rétegei még sportvonatkozásban sem nem tekintették saját hazájuknak Romániát. A sajtó és a rádió révén napirenden voltak a magyar labdarúgók csodálatos eredményei, de tudomást sem vettek a „saját”, azaz a román válogatott teljesítményeiről.¹³⁹

Az RMP KV küldöttje így foglalta össze a tartományi ügyek felülvizsgálatára küldött brigád következtetéseit: nagyobb figyelmet kell fordítani az etnikai arányosság elvének betartására. A helyiek a Bukarestből jövő nyomásnak feltétel nélkül engedtek, és az egyetlen jelen lévő román nemzetiségű káder, Ioan Badioc, a tartományi titkárság tagja élt is a lehetőséggel, hogy figyelmeztesse kollégáit: „Hozzanak hatékony intézkedéseket, hogy véget vessenek a magyar lakosság körében megjelenő súlyos sovinizmusnak, sőt területi revizionizmusnak”.¹⁴⁰ Csupor tartományi első

137 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 206. f.

138 Uo. 207. f.

139 Uo.

140 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 167. f.

titkár azonnal vizsgálatokat rendelt el a munkahelyeken és a pártbizottságokon, amelyek arra irányultak, hogy hat hónapon belül orvosolják az esetleges etnikai aránytalanságokat. Szintén utasításba adta, hogy az alkotmányban is rögzített nyelvhasználati jogok *ellenére* a helyi hatósággal való belső tartományi kommunikáció ezentúl kövesse az etnikai arányosság elvét. Az új szabályozás szerint román többségű községekben és rajonokban az útmutatásokat és körleveleket nem két nyelven, hanem kizárólag románul adják ki.¹⁴¹

Külön említést érdemel a MAT legperiférikusabb vidékének, Kézdi rajon különleges helyzetének kezelése. A túlnyomóan magyarok és katolikusok lakta terület a MAT első hónapjaitól kezdve politikai és rendvédelmi ügyet jelentett. 1952 augusztusában, Luka László letartóztatása után kisebb lázongás tört ki szülőfalujában, Lemhényben. Súlyosabb volt a helyzet Ozsdolán és környékén, ahol 1950-től a Pusztai Ferenc gazdálkodó vezette néhány „betyár” sakkban tartotta az oda kivezényelt állambiztonsági alakulatokat.¹⁴² A középkori „primitív lázadókkal” rokonítható katonaszökevény férfiak többször kirabolták az állami üzleteket, raktárakat, majd a lakosság között szétosztották a kifosztott javak egy részét, ezért a környékbeliek aktív vagy csendes szolidaritását élvezték. Noha az autonóm tartományra soha nem terjedt ki az országot behálózó, román katonák vagy vasgárdisták vezette kommunistellenes fegyveres ellenállás, Pusztaiék tevékenysége súlyos veszteséget okozott az őket üldöző hatalmi szerveknek. 1950. augusztus 30-án Okos Dezsőt, a kászonalitízi néptanács elnökét, 1952. október

141 Uo. 172-173. f.

142 Pusztai Ferenc és Dézsi János tevékenységét kutatta Magyarosi Sándor: *Peasant resistance under Communism. A case study*. CEU Master Thesis, Budapest, 2002/42. A „betyárokról” regény is készült, ami a korabeli ideológiai elvárásnak megfelelően felelőtlen kalandornak állította be a két ellenálló parasztot. Kovács György: *Ozsdola leánya*. Bukarest, Ifjúsági Kiadó, 1959. A Pusztai vezette banda 1955 nyarán a Székelyföldön nyaraló egyik magyar hivatalnokot is zaklatta; az esetről készült jelentést Vincze Gábor közli: *Történeti kényszerpályák* i. m. 191-192.

6-án Ioan Piteșteanu milicistát, 1953. augusztus 10-én Fogarasi László és Gheorghe Pascu Securitate tiszteket, 1953. október 23-án Kalányos Béla kászonaltízi lakost, a belügyi szervek ügynökét gyilkolták meg.¹⁴³ Amikor 1955 nyarán a „primitív lázadók” egy magyar diplomatát is kiraboltak – ezzel kisebb diplomáciai incidenst kiváltva –, a Securitate elérkezettnek látta az időt a leszámoláshoz, és nagy erővel vette üldözőbe a bandát. 1955. augusztus 10-én Pusztai Ferencet tűzpárbajban ölték meg (egyik társa 1954-ben halt meg tűzharcban), holttestét több napon keresztül közszemlére bocsátották elrettentés céljával. Az ügy a betyárok közeli rokonainak és a velük együttműködőknek a letartóztatásával zárult.¹⁴⁴ Az állambiztonsági erők fellépése szokatlanul, de nem egyedülállóan kemény volt. Az ötvenes évek első felében a társadalmi elégedetlenség gyakran erőszakos formákat öltött, főleg a fiatalok körében népszerűek voltak a bicskával, bottal közlekedő „huligán” bandák: Székelyudvarhelyen egy „Rákóczi”, Makfalván egy „Sárkány” elnevezésű csoportot tartottak számon, az erdőszentgyörgyi bandavezér pedig a rajoni párttitkár fia volt.¹⁴⁵

A rendőri szigor általános enyhülése tehát nem jelentette a politikai jellegű nyomozások megszüntetését. 1955. január 1-je és augusztus 15-e között a tartományban működő BM alakulatok összesen 122 letartóztatást foganatosítottak politikainak vélt okból: börtönbe került 56 román nemzetiségű milicista, akik az 1930-as években a királyi csendőrség kötelékében Besszarábiában szolgáltak és „kommunistaellenes tevékenységet folytattak”, 32 Jehova tanúja „ellenforradalmi tevékenységért”, 28 „ellenséges izgatással” vádolt személy, két katonaszökevény, valamint két zsidó is, akiket valutacsempészéssel vádoltak. Összesen tehát 65

143 F. Banu-S. Moldovan (szerk.): *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistența și Securitate (1948-1968)*. București, Editura enciclopedică, 2003. 375-376.

144 Magyarosi: *Peasant*, i. m. 53-54.

145 ANDJM, fond 1134, dosar 117/1955, 310. f.

románt, 54 magyart, két zsidót és egy németet tartóztattak le. Az összefoglaló jelentés szerint kiemelt figyelmet érdemelt a jehovisták tevékenysége, mivel az Egyesült Államokból illegálisan érkező „propagandaanyagot” sokszorosítottak és terjesztettek, valamint Bencze József református lelkész ügye, aki a vád szerint segítséget nyújtott az egyik termelőszövetkezet elleni merénylet előkészítésében. A kihallgatás során Bencze elismerte a vádat és hozzátette: az összes Sepsi rajoni református pap havonta összejön Szász Tibor esperes hivatalában, és a „kultusz vonalon megtartott gyűlést követően” a *Voice of America* rádióadót hallgatják és politikáról beszélgetnek.¹⁴⁶

1955 szeptemberében a Pusztai banda elleni akciót politikai intézkedés követte Kézdi rajonban: az egyébként magyar párttitkár bejelentette, hogy az 1955/1956-os tanévtől a vegyes lakosságú falvakban meggyőző kampány indul annak érdekében, hogy minél több magyar diák „iratkozzon át” az általános iskola román tannyelvű tagozatába. A körlevelek ügyéhez hasonlóan, ebben az esetben is a periféria „előremenekült”: meg sem várva a bukaresti utasítást, elindult a nyelvhasználati jogok és a független magyar tannyelvű iskolák leépítése felé. Ugyanakkor a MAT vezetősége első ízben tett kísérletet arra, hogy védelmébe vegye a helyi magyar lakosság érdekeit. Az 1955. szeptember 2-ai tartományi pártbizottsági ülést követően Csupor Lajos első titkárt és Bugyi Pál néptanácselnököt Bukarestbe rendelték. A tisztségüket három éve betöltő, Gheorghiu-Dej bizalmát élvező káderek elhülten hallgatták a magyar „patronusok”, Fazekas és Mogyorós jelenlétében Gheorghiu-Dej hosszús szidalmait. Csupor ugyanis olyan anyagot mert előterjeszteni az RMP KV-hoz, amelyben a párt és a néptanács oktatási osztályai néhány kínos jelenséget tártak fel, és „nyomatékosan” kérték a felmerült kérdések mihamarabbi megoldását. Az egyik előterjesztés azzal vádolta az Oktatási Minisztéri-

146 ACNSAS, fond Documentar, dosar 97, 114-118. f.

umot, hogy szándékosan építi le a magyar nyelvű műszaki oktatást. 1950-től 1955 szeptemberéig, a MAT megalapításának dacára, a székelyföldi szakiskolák száma 46-ról 28-ra csökkent, és a megszüntetett tagozatok zöme, 18-ból 17, magyar tannyelvű volt.¹⁴⁷ Egy másik jelentésben megállapították, hogy az új beiratkozottak között a románok és a magyarok aránya (28:72) „nincs egyensúlyban” a tartomány arányaival.¹⁴⁸ Ráadásul a magyar hivatalnokok megtanulták nemzetiségi követeléseiket osztályszempontokkal leplezni. Panaszukat a következőképpen indokolták: a *magyar* tagozatokon rendelkezésre álló 106 helyre 509 diák felvételizett, és több olyan diáknak nem jutott hely, aki Marosvásárhelyen született és munkáscsaládból származik. Ezzel szemben az egyetlen *román* tagozaton rendelkezésre álló 25 helyet alig sikerült betölteni, ráadásul azt is 18 *nem munkás származású*, más tartományokból származó diáknak köszönhetően.¹⁴⁹ Bár a helyi román kisebbséget nem vádolták nyíltan azzal, hogy hátrányos helyzetbe kényszeríti a MAT „tituláris” nemzetiségét, a jelentést összeállító magyar hivatalnokok szokatlanul kemény hangnemet ütöttek meg. Csopor szerint, aki szeptember 12-én már Gheorghiu-Dej szavait tolmácsolta a tartományi pártbizottság előtt, a kialakult helyzetért a magyar értelmiség is felelősséget visel: „Gheorghiu-Dej elvtárs azt mondta, hogy az értelmiségieknek nacionalista-sovén megnyilvánulási vannak, és negatív hatásuk érzékelhető mind a MAT-ban, mind Kolozsváron. Néha marxista idézetekkel indítanak, és néhány esetet bejelentve, ezeket sovinizta szemszögből mutatják be, minimalizálva a népi demokratikus rendszer által elért eredményeket.”¹⁵⁰

147 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 207. f. A jelentést közli Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom*, i. m. 221-229.

148 Uo. 208. f.

149 Uo. 209. f.

150 ANDJM, fond 1134, dosar 119/1955, 254. f.

Az egész ügy kellemetlenül érintette a román pártvezért, akinek szocializációja az illegális kommunista mozgalomból eredt, vasutasként, majd politikai elítéltként is egy többnyelvű és multikulturális közegben élt. Noha Gheorghiu-Dej magyarul nem tudott és Erdélyt sem igazán ismerte, távol állt tőle a Ceaușescu jellemző személyes ellenszenv: a magyar kádereket és értelmiségieket többnyire tisztelte és becsülte. Valószínűleg 1955–1956 derekán merült fel benne először, hogy Sztálin halálát követően mit kezdhet a román állam az utolsó sztálini „ajándékkal”, a Magyar Autonóm Tartománnyal. Az alternatívák megfogalmazásában nem támaszkodhatott sem a területi autonómiával szembenálló elméleti modellekre (kulturális autonómia), sem a két világháború közötti korszak diszkriminatív kánonjára. Gheorghiu-Dej nem volt olyan helyzetben, hogy meghirdethesse a nemzetiségi politika teljes felülvizsgálatát. Lavíroznia kellett az évtizedes megaláztatást követően felbukkanó román nemzeti érzés, valamint a román államba még mindig nem integrált, sőt egyre inkább méltatlankodó magyar kisebbség elvárásai között. Miután rájlesztett a MAT előjáróira, akik szerinte „harcolva a pácienseiket kínozó vírussal, maguk is megbetegszenek, mint az orvosok”, úgy döntött, hogy az RMP II. kongresszusának összehívása előtt nincs szükség leszámolásokra. 1955. szeptember 26-án az RMP Titkársága megszavazta a *Néhány intézkedés a párt- és állami vonalon kifejtett munka javítására a nemzeti kisebbségek által lakott tartományokban*¹⁵¹ című határozatot. Az agitációs és propagandaosztály útmutatásainak megfelelően néhány olyan intézkedést hoztak, amelyek a magyarságnak a romániai társadalomba való nagyobb fokú betagozódását kívánták elérni: közös román–magyar kulturális események a művelődési házakban, a román nyelv elsajátításának fokozottabb ellenőrzése, és az 1954-ben létrehozott kolozsvári rádió magyar nyelvű adásidejének növelése, azzal a céllal,

151 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 70/1955, 1-4. f.

hogy csökkentsék a budapesti rádió befolyását az erdélyi magyar rádióhallgatók körében.¹⁵²

Az ötvenes évek közepétől az autonóm tartományon kívül élő erdélyi magyarok azt tapasztalták, amit az 1956 februárjában megtartott népszámlálás is kimutatott: noha a romániai magyar lakosság dinamikusan gyarapodott és elérte az 1,6 milliót, a hagyományosan magyar többségű és kinézetű városok román központokká válnak: 1948-hoz képest a magyar lakosság aránya Kolozsváron 57 százalékról 50 százalék alá csökkent, Aradon 40-ről 35-re, Nagybányán 54-ről 47-re, míg a nagy dél-erdélyi központokban tovább folytatódott az 1940-ben beindult fogyatkozás: Brassóban már csak 19%, Temesváron 25% volt a magyarok aránya. Való igaz, hogy néhány észak-erdélyi városban változatlan maradt vagy nőtt az arányuk: Szatmárnémetiben 65-ről 67,5%-ra (de ez főleg a magukat részben politikai okok miatt magyarnak valló sváboknak volt köszönhető), míg Nagyváradon arányuk továbbra is 63–64% körül mozgott.¹⁵³ Az összes erdélyi várost figyelembe véve, felgyorsult a két világháború között beindult románosítás: 1948-ban a magyarok a városi lakosság 39,7%-át, 1956-ban már csak 31,6%-át képezték, míg a románok aránya 50-ről 56,2%-ra növekedett.¹⁵⁴

2.6. „Haladó hagyományaink ápolása”

1956 elejére patthelyzet alakult ki a központ és a magyar periféria viszonyában. Az első években kizárólag utasításokat végrehajtó MAT apparátusa elkezdett „alkudozni”. Amikor 1955 májusában a frissen szabadult Márton Áron püspök meghirdette székelyföldi bérmakörútját (az utolsó nyilvános búcsút 1949-ben

152 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 90/1955, 79-84. f.

153 Az adatok forrása: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között. A legújabb adatokkal bővített, javított változat).

154 Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003. 274-275.

tartották), a helyi pártvezetők nem szorítottak arra, hogy előkészítsék és végrehajtsák a katolikus egyház elleni szokásos „műveleteket”, hanem felhasználták a kínálkozó alkalmat, hogy az RMP KV jóváhagyását váró intézkedési tervben nemzetiségi vagy legalább társadalompolitikai kéréseket bújtsanak el: autóbuszokat a két magyar színháznak, rádiósítási pontokat a legnagyobb községekben, és nem utolsósorban anyagi dotációt 50 futbalcsapat felállításához és új amatőr színjátszó csoportok támogatásához.¹⁵⁵

Az autonómia szocialista „dobozát” nemzeti tartalommal (is) fel kívánták tölteni, de ehhez új kulturális intézményeket kellett létrehozni, melyek szükségességét csak osztályszempontokkal lehetett körülbástyázni. Ennek jegyében születtek a rajoni múzeumok, a Székely Népi Együttes, a tartományi rádióstúdió, a Tudományos Akadémia helyi kirendeltsége, a kulturális és ifjúsági folyóiratok, a rajoni napilapok (utóbbi ötletet az 1956-os forradalom után elvetették¹⁵⁶).

Bukarest kétséggkívül tartott attól, hogy ellenőrizhetlenné válhat a folyamat, és minden „magyar” kezdeményezésből pusztán nemzetiségi ügy lesz. Gagy József szerint ezzel is magyarázható, hogy az RMP KV kulturális apparátusának célja ekkor már nem a létező, „politikamentesnek” tartott intézményhálózat megerősítése volt (például az 1879-ben alapított, 1947–1990 között Székely Zoltán régész által irányított Székely Nemzeti Múzeumé), hanem magyar jellegű intézmények létrehozása, amelyek személyzete a tartományi szintű kultúraszervezők, elsősorban a Népi Alkotások Tartományi Háza és a Tartományi Pártbizottság, ill. Néptanács művelődési osztályai révén szigorúbb ideológiai ellenőrzés alatt állhat. A centrum–periféria hallgatólagos kiegyezése arra is lehetőséget adott, hogy a MAT intézményhálózatát legitimációforrásként használják fel, és olyan kulturális politikát folytassanak,

155 ANDJM, fond 1134, dosar 122/1955, 54-55. f.

156 Gagy József: Székely proletárok és burzsoá terminológia. *Székelyföld*, 2005. 8. sz. 59.

amelyet kódolt formában megfogalmazott ideológiai fortéllal határoztak meg: a „haladó hagyományok ápolása.”¹⁵⁷

A haladó hagyományokra való hivatkozás akkor már bevett ideológiai műveletnek számított a magyar kommunista mozgalomban, miután a harmincas években Révai József megalkotta a „progresszív hazafiság” tételét, melynek célja az volt, hogy összekapcsolja és összhangba hozza a proletár internacionalizmust és a nemzeti érzelmet.¹⁵⁸ A felszabadulás utáni első években a kommunista ideológusok és történészek, elsősorban Révai József, Andics Erzsébet és Mőd Aladár erőteljes kísérletet tettek arra, hogy a magyar történelem kiemelkedő alakjait beemeljék az új internacionalista és proletár narratívába. Mátyás király, Dózsa György, Táncsics Mihály, Petőfi Sándor és Kossuth Lajos együtt szerepeltek a „haladó hagyományok” kultuszát ápoló és közben durván átértelmező kánonban. A pozitív nemzeti vonások hangsúlyozása – bizonyos kerek között – háttérbe szoríthatta az osztályharc követelményeit is.¹⁵⁹ Az 1848-as forradalom és szabadságharc századik évfordulója pedig kitűnő alkalmat szolgáltat Magyarországon és Erdélyben is egy baloldali nemzetkoncepció megalkotására. 1949 júliusában Horváth Márton „Lobogónk, Petőfi” címmel nagyhatású írást közölt a *Szabad Népb*ben.¹⁶⁰

A Magyar Dolgozók Pártja ideológusainak nemzeti retorikája, a nemzet és haladás összekapcsolása nagymértékben hasonlított

157 A tartományi múzeumok működéséről és ideológiai szerepéről lásd Gagyi József és Boér Hunor tanulmányát: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban. In *Autonóm magyarok?* i. m. 508-571.

158 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, 510. (A magyar kommunisták nemzetkonceptiója: 501-526.). Az 1945 utáni RKP nemzeti stratégiájáról lásd Mevius: *Agents of Moscow* i. m. 88-104; 249-262.

159 Erről bővebben lásd Kende Tamás – Mink András: Proletár – nemzet – község. Szemelvények „a baloldal és nemzet” problematikájának esztörténetéből. *Beszélő*, 2006. 2. sz. 64-83.

160 Horváth Márton: *Lobogónk: Petőfi. Irodalmi cikkek és tanulmányok*. Budapest, Szikra, 1950.

az 1945 utáni Magyar Népi Szövetség diskurzív sémáival. Ez megkönnyítette a „pozitív”, nem nacionalista hazafiság fogalmának gyors recepcióját a romániai magyarság körében. A bukaresti Állami, Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar osztálya a legjelentősebb erdélyi marxista gondolkodó, Gaál Gábor szerkesztésében 1951-ben “Haladó hagyományaink” címmel sorozatot indított.¹⁶¹ A haladó hagyományok ápolásának gondolata tehát nem a Székelyföldön született, és jócskán megelőzte a MAT megalakulását is. 1952 után azonban egészen új tartalmat kapott egy olyan területen, amely majdnem ezer évig Magyarországhoz és a magyar kultúrához tartozott, és amelyen a számszerűleg gyenge román összetevő sosem játszott aktív szerepet. Félretéve a marxista sémákat, a haladó hagyományok ápolása egyszerűen egy kizáró (magyar) jellegű nemzeti emlékezet újratételezését hozta magával, amely újratételezést egy ideológiai hézag kihasználásával oldottak meg: a „nemzeti” fogalmat a politikailag korrekt „haladás” fogalmával helyettesítették. A hagyományok és a nemzeti múlt újrafelfedezéséhez természetesen az értelmiség adta a muníciót. Az 1944–1945 közötti autonomista tanok támogatásáért kapott majdnem ötéves börtönbüntetését letöltő és nemrég visszatért, igen befolyásos Balogh Edgár 1956. október 19-én az *Utunk* című hetilapban egy olyan cikket közölt, amely bár a *Honunk e hazában* címet viseli, nyíltan felvetette a magyar gimnáziumokban is zajló múltfelejtés problémáját. A diákokat a helyi hagyományokkal szembeni megvetésre vagy közömbösségre nevelték olyan tanárok, akik „a pápánál is pápistábbak akarnak lenni”.¹⁶²

Ennek a felszólításnak erőteljes visszhangja volt a MAT-ban is. Az 1956-os magyar forradalmat követő hetekben a helyi hatóságok a lakosságnak a budapesti felkelés iránti szimpátiájának ellensú-

161 Az első kiadott mű: *Felszállott a páva. Szemelvények a magyar népköltészetből a 16. századtól máig*. Összeáll. és bevezette Faragó József. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1951.

162 Balogh Edgár: *Honunk e hazában*, *Utunk*, 1956. október 19.

lyozására egy sor engedménnyel válaszoltak. Megalapításának négyszázadik évfordulójára Marosvásárhely legnagyobb presztízsű gimnáziuma, az 1948-ban államosított és 1952-ben „Rangetz József Középiskolának”¹⁶³ átnevezett Református Kollégium 1956 novemberében egy fényűző ünnepség során Bolyai Farkas nevét vette fel, aki amellett, hogy Bolyai János matematikus apja, a 19. századi Marosvásárhely kulturális életének egyik kulcsszereplője és a Református Kollégium matematikatanára volt. Ugyanezekben a hónapokban, 1956–1957 fordulóján köteteket jelentettek meg a nyelvújításban jelentős szerepet játszott Aranka Györgyről, Budai Nagy Antalról és Arany Jánosról.¹⁶⁴ A helyi hatóságok által végre erőteljesen támogatott hivatalos ideológia megjelenítésében a helyi lokálpatrióták évszázados büszkeségei, a Bolyaiak így váltak a tudományos haladás és az ún. vallási obskurantizmus elleni harc szimbólumává. A lakosság azon részének szemében, amely érzéketlen volt az ideológiai üzenetekre, a két Bolyai és a többi kultúrateremtő személyiség, akiknek tetteit most egy évtizedes erőszakos csend után megünnepelték, kizárólag erőteljes magyar nemzeti jelképként jelentek meg.

Nem véletlen, hogy épp az 1956-os forradalomra adott szimbolikus válaszként 1957 első hónapjaiban a MAT magyar kommunis-tái elérték a nemzeti múlt rehabilitálásáért folytatott erőfeszítéseik netovábbját: arról tárgyaltak, hogy megünnepeljék-e nyilvánosan március 15-ét. A tartományi Párttitkárság március eleji ülésén Csupor Lajos a Tudományos és művelődési osztály tervezete alapján elrendelte, hogy 15-én nyilvánosan emlékezzenek meg a székely vértanúk emlékművének száz éve történt felavatásáról.¹⁶⁵ Beismerve, hogy ezt a lépést erőteljesen követelik az értelmiségiek

163 Az aradi születésű Rangetz József illegális kommunista vezető volt; 1945-től 1952-ben bekövetkezett haláláig az RKP/RMP Központi Bizottságának (1948-tól Központi Vezetésének) tagja volt.

164 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 210. f.

165 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 37. f.

és az egyetemisták, és hogy többé-kevésbé felkészületlenül érte a hatóságokat, az első titkár hozzátette: „Amennyiben ez az ünnepség nem bizonyul megfelelőnek ebben a pillanatban, arra kérjük önöket, hogy segítsenek lefolytatni a megfelelő politikai munkát a diákok körében”.¹⁶⁶ Csupor tehát egy megelőző lojalitási gesztust kért az értelmiségiektől: annak a garantálását, hogy amennyiben nem érkezik meg a jóváhagyás az esemény megtartásához, tartózkodnak mindenféle tiltakozástól.

A bukaresti jóváhagyás nem érkezett meg, és március 15-én, akárcsak az előző években, titokban ünnepelték több iskolában is, bojkottot hirdetve a központ által előírt tiltással szemben. Az előzetes jóváhagyás által fellelkesült, és az ünneplésre éppen csak készülő tanárok ellen is eljárás indult. Március 12-én a Gyergyó rajoni állambiztonság értesítette a tartományi központot:

„A gyergyószentmiklósi vegyes tannyelvű általános iskola diákjai március 15-e ünnepelésére készülnek. Az irodalmi körben 1848-as énekeket adnak majd elő és verseket szavalnak. Az ünnepség előkészítője Kőnczei Ádám tanár, 1928-ban született, kulák származású, az IMSZ-ből kizárták, Gyergyószentmiklós városban lakik. Az információ megerősített. Intézkedéseket tettünk az eset hálózati lefedése végett.”¹⁶⁷

Másnap Kőnczeit ellenőrző dossziéba vették a tanulók között kifejtett nacionalista bujtogatásért, majd a tanév végén kizárták a tanügyből. Ezzel kezdődött az évtizedekig tartó állambiztonsági megfigyelése és zaklatása.¹⁶⁸ Ennek ellenére egy március 27-ére összehívott rendkívüli pártbizottsági ülésen, amelynek célja a tanárok és a diákok által felvállalt „negatív” hozzáállás megvizsgálása volt, Csupor arra kényszerült, hogy tudomásul vegye a tiltó

166 Uo. 38.

167 ANDJM, fond 594, dosar 1083, f. 126.

168 Erről lásd Kőnczei Csilla család- és kortörténeti blogjának 2007. február 1-i bejegyzését is: Édesapám és a szeku (<http://konczeicsilla.egologo.transindex.ro/?p=11>).

rendelkezés népszerűtlenségét. Az első titkár megerősítette, hogy továbbra is az előző hetekben megpróbált nyitás pártján áll: „ha ez lenne a lakosság többségének kívánsága, javasoljanak egy akciótervet a megünnepléséhez.”¹⁶⁹

Miközben tehát Bukarest már elindította a megtorlási műveletet mindazokkal szemben, akik bármilyen formában szolidaritást vállaltak az 1956-os magyarországi eseményekkel, a tartományi pártvezetés az értelmiségi közhangulatnak igyekezett megfelelni egy saját, egyszerre lokális és egyben nemzeti hagyomány megjelenítésével. Ennek jegyében támogatták a Bolyai Farkas és Bolyai János tiszteletére Marosvásárhelyen emelt emlékmű felállítását a volt református kollégium főbejáratával szemben. A matematikusok szobrát ugyanazok a szobrászok – Izsák Márton és Csorvássy István – készítették, akik három évvel korábban még Sztálin nyomasztóan impozáns szobrát faragták. A két Bolyai szobrát 1957. szeptember 7-én leplezték le hatalmas tömeg előtt. Másnap a helyi magyar napilap két teljes oldalt szentelt az eseménynek, a gimnáziumot ősi magyar intézménynek nevezte,¹⁷⁰ finoman éreztetve olvasóival, hogy a két nemzet közül melyiknek lenne igazából joga „otthon érezni magát” a Magyar Autonóm Tartományban.

A Bolyaiak szobrának felavatását azonban nem követték újabb gesztusok a központi hatalom részéről. 1958-tól kezdődően az erősödő állampárt nacionalizmusa lehetetlenné tette azt a kompromisszumot (politikai integráció a magyar kisebbség kulturális jogainak biztosításáért cserében), ami az 1945 utáni első évtizedet jellemezte.¹⁷¹ Ezzel nemcsak a „haladó hagyományok” ideológiája, hanem az egész kisebbségi elit legitimációja és társadalmi önképe is zsákutcába került.

169 ANDJM, fond 1134, dosar 173/1957, 244. f.

170 *Vörös Zászló*, 1957. szeptember 8.

171 Erről a folyamatról lásd bővebben Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László ügy. *Korall*, 2004 december, 18. sz. 128–134.